BANTAM IN 1786.

Onder de nagelaten Oost-Indische papieren van wijlen den Heer NICOLAUS ENGELHARD, bevinden zich drie deelen in Handschrift, betreffende den toestand van Bantam in of omstreeks het jaar 1786, het eene gedagteekend "Bantam November 1786," de anderen "aan boord van het schip *Juffrouw Johanna*, den 5den Mei 1788," welk schip toen zeilende was naar Nederland. Wie de schrijver is, blijkt niet; hoewel de hier en daar voorkomende initialen J. D. R. V. B. het vermoeden regtvaardigen dat wij hier te denken hebben aan J. DE ROVERE VAN BREUGEL, destijds Koopman en Administrateur te Bantam, een vermoeden, bevestigd door de bijzonderheid, door den schrijver in een der stukken vermeld, "dat hij gedurende verscheiden jaren te Bantam gewoond en aldaar, onder anderen, het ambt van fiscaal bekleed heeft."

De schrijver zegt, dat zijne opstellen bestemd zijn geweest voor de Werken van het Bataviaasch Genootschap, maar dat de Gouverneur-Generaal ALTING hem dat gebruik ontraden had, omdat zij over meer dan een zoogenaamd *Compagnie's geheim* handelden. De afschriften, in de verzameling van wijlen den Heer ENGELHARD gevonden, zijn waarschijnlijk dezelfde, die, nu acht-en-zestig jaren geleden, in handen van voornoemden Landvoogd kwamen.

Door de welwillendheid van Jhr. F. E. M. VAN ALPHEN in het bezit dezer Handschriften gesteld, heeft het Instituut niet geaarzeld, het *veto* van 1789 als opgeheven te beschouwen en des Instituuts Bijdragen te verrijken met al wat in de bewuste Handschriften, ook nu nog, we-

tenswaardigs voorkomt, niet slechts uit een geschiedkundig oogpunt, maar ook tot vergelijking met den hedendaagschen toestand van Bantam.

De Handschriften geven een, wel is waar, zeer beknopt, maar toch duidelijk overzigt van de oorzaken der oorlogen, die, na het jaar 1682, Bantam hebben geteisterd. Destijds waren aldaar nog Engelsche, Fransche, Portugesche en Deensche factorijen gevestigd, die veelal bedektelijk, soms zelfs openlijk, de twistende partijen ondersteunden. In den oorlog van 1682 was dit inzonderheid het geval; het gevolg was, dat namens den Vorst, die, in 1683, door de hulp der Nederlandsche Compagnie de overwinning behaalde, "aan die vreemde natiën aangezegd werd te moeten verhuijzen."

Het stelsel van uitsluitenden handel, sedert dien tijd op Bantam toegepast, droeg zijne gewone vruchten; de welvaart ging snel achteruit, terwijl eensdeels aanhoudende opstanden en woelingen en anderdeels het kwellend en onderdrukkend bestuur der Bantamsche Vorsten, de algemeene armoede voltooiden. De Compagnie bezigde haren invloed slechts zeldzaam tot stuiting van het kwaad, en men mag veeleer aannemen, dat het verergerde, telkens wanneer zij hare gewone Staatkunde volgde, om den gestoorden vrede te herstellen, door het ondersteunen der sterkste partij, ook dan wanneer het goed regt aan de zijde van de zwakste was. Op deze wijze ging de kracht der regering, door wien ook uitgeoefend, verloren; de keten van het zoogenaamd *Inlandsch Bestuur* werd verbroken, en het is verklaarbaar, dat zelfs in den lateren tijd, Bantam herhaaldelijk het tooneel is geweest van zamenzweringen, opstanden en andere gevolgen van het gemis van invloedrijke en goedgezinde inlandsche Hoofden.

Het Bantamsche Vorstengeslacht, zoo ongunstig door den onbekenden Schrijver beoordeeld, is sedert al dieper en dieper gezonken, en ten laatste in 1813, als misdadig en onbekwaam, van den troon gestooten, om vervolgens in het oostelijke gedeelte van Java, onbeklaagd, zijne roemlooze loopbaan te gaan besluiten. In 1813 geschiedde alzoo wat de steller der Handschriften betreurde, dàt niet reeds in het midden der vorige eeuw had plaats gevonden, toen de Heer FALCK het ambt van *Commandeur* te Bantam bekleedde, en toen, na des Schrijvers inzien,

de tijd reeds dáár was, om Bantam, in Regentschappen verdeeld, te brengen onder den directen invloed van het Europeesch gezag.

De Handschriften, waarvan thans sprake is, getuigen, op meer dan eene plaats, van des Schrijvers heldere inzigten, hoezeer hij zich niet heeft kunnen losmaken van het toen nog algemeen begrip der dienaren van de Compagnie, "dat gedwongen leverantiën tegen onëvenreedige prijzen, de voorname bronnen behoorden te zijn van hare inkomsten."

De memoriën van den onbekenden Schrijver bevatten veel, hetwelk in den tegenwoordigen tijd van alle belang ontbloot is; slechts het thans nog wetenswaardige is opgenomen in het hierna volgende stuk, hetwelk daardoor, op vele plaatsen, het voorkomen heeft verkregen van eene verzameling van onzamenhangende aanteekeningen.

BEDENKINGEN

OVER

DEN STAAT VAN BANTAM,

DOOR

J. D. R. V. B.

Het is bij VALENTIJN en anderen genoeg te leezen, hoedanig onze Compagnie aan den zeetel tot Bantam geraakt is. Nogthans zal ik het alhier in weijnig woorden, zoodanig als het in de origineele stukken, ter dezer Secretarij berustende, beschreeven staat, herhaalen.

Sultan AGON, zat van daagen en de regeering moede, had het Rijk aan zijn zoon ABOE NAZAR ABDUL CAHAR, toegenaamt HADJE afgestaan, en sleet zijne daagen in een zoete rust, in het landschap Pontang, op een fort of zoogenaamd *kasteel*, door hem zelfs aangelegt, en Turtiassa[1] genoemt, wanneer in den jaare 1682 veele der Bantamsche Rijksgrooten, naa 't voorbeeld der meeste Princen van den bloede, te onvreeden over de regeering des jongen Konings, bescherming bij den ouden Vorst zogten en hem in zijn rust stoorden.

Een binnenlandsche oorlog was er het gevolg van, waar in de Europeeze Natiën, welke alhier hun Handel Comptoiren hadden, onder de hand deel naamen, een ijder volgens het voordeel, dat daaruijt vermeinde te zullen kunnen bereiken. De Engelschen waaren voor den ouden Sulthan, en tragteden hem weeder op den throon te helpen; zij maakten op het aannaderen van deszelfs leeger, waar meede hij zijn zoon quam beleegeren, zelfs geen zwarigheid, zig in het openbaar tot zijn verdeedigers te verklaaren, hetwelk den gewissen ondergang van den jongen Vorst zoude te weeg gebragt hebben, had hij zig niet onder de

[1] Tirta-Yassa. Red.

bescherming van de Hooge Regeering tot Batavia begeeven, met belofte, dat bijaldien hij overwinnaar bleeff, de Nederlanders booven alle hunne competiteuren zouden begunstigt worden. Jaa zelfs bood hij, in zijn benaauwdheid, de Nederlandsche Compagnie aan, 't geheele land van Tangerang tot Pontang toe, mits het door 's Compagnies waapenen te ondergebragt wierd, gelijk ook nog het peeperrijk Lampongs gewest; dog de Indische Regeering heeft zulks te dier tijd, om goede reedenen, niet willen accepteeren.

De magt der Compagnie was bij de hand; dus, zoo draa die zig in die zaaken inliet, was de uijtkomst wel te voorzien. De wijze regeerders van deeze rijke wingewesten zonden den jongen Koning hulp toe, met dat gelukkig gevolg dat het kasteel Soeroesoeang, waar de jonge Kooning in beleegert en tot het uijterste gebragt was, ontzet, en het leeger van den ouden Sulthan verslaagen en op de vlugt gedreeven wierd. Vervolgens wierd de oude Vorst, met zijn bij hebbende kinderen en Rijksgrooten, op Turtiassa aangetast en zijn zoogenaamd fortres, gewapend met 50 zoo metaale als ijzere stukken, door den Commandeur FRANCOIS TAK stormenderhand ingenoomen, en Sulthan AGON zelf, met zijne overgebleevene grooten naa 't gebergte gevlugt zijnde, wierd eindelijk te raade zig in de handen van zijn zoon overtegeven, waarmeede die oorlog een eijnde nam en de verpligtingen van Bantams Koningen aan de Neederlandsche Compagnie een begin namen.

Het was in den jare 1683, naa het eindigen van dien binnelandschen twist, dat het Contract van uijtsluijtenden Handel door de regeering tot Batavia met den Koning van Bantam geslooten wierd, en de vreemde Natiën, te weeten Engelsche, Portugeesche, Franse en Deenen, door die Vorst aangezegd wierden te moeten verhuijzen.

Van toen af is de prijs der peeper op vijftien Spaans [1] de Bahra [2] bepaalt, welke nog stand houd. Ook is de Compagnie den uijtsluij-

---

[1] *Spaans* of *Sp.* zijn de destijds algemeen in gebruik zijnde verkortingen van *Spaansche matten* of *Spaansche realen*. Red.

[2] De Bahra peper was (volgens het Bataviaasch Genootschap IV. 340) een gewigt van 375 oude Amsterdamsche ponden.

tenden handel in de westersche Lijwaaten toegestaan, welke thans geheel vervallen is.

Naa dat de scepter, zonder eenige verandering, overgegaan was in handen van den Koning ABOUL FATACH MOCHAMAT D'ZEINOEL ARIEFIEN, zijnde een neefs zoon van ABOE NAZAR, is de Compagnie, in den jaare 1749, in de verpligting gebragt geweest om hare magt aldaar weeder te gebruijken tot demping eener rebellie, die in het Rijk ontstaan was en waarin de meeste Rijks-Grooten deel genoomen hadden.

De oorsprong deeser rebellie was het gedrag der Koninginne RATOE SARIEFA, welke zig een grooten invloed op de geest van haaren gemaal had weeten aantemaatigen, en naa dat zij des Konings oudsten zoon en presumtiven erfgenaam der kroone, door haare kuijperijen na het Eijland Ceijlon had weeten te doen verbannen, en haar eijgen voorzoon, den Pangerang SARIEFF, tot Kroonprins had doen verklaaren, heeft zij verders niet gerust, tot dat zij haaren Heer en Vorst, dog zwakken Egtgenoot, onder pretext van onnoozelheid, meede uijt het rijk zijner voorvaaderen gebonst had.

Die ongelukkige Vorst werd door de Regeering tot Batavia, op haar verzoek, en op voordragt van den Commandeur FALCK, na Amboina verzonden, alwaer hij zijne daagen ook geeïndigt heeft, en van waar zijn lijk, anno 1758, naa Bantam overgebragt zijnde, door deszelfs Zoon, toen regeerende, met veel pragt ter aarde bestelt is geworden.

Naa zijn vertrek wierd de Koninginne tot Regentes van het Rijk verklaard, en door haar onderdaanen alomme daarvoor erkent; dog het duurde niet lang of haar begaane euveldaad wierd door den Heemel gestraft, want haar heerschzugtig gedrag zoo wel als dat van haren zoon, heeft, gelijk hier boven gezegd, een revolte onder den inlander verwekt dewelke, na wisselvallige voorvallen, niet is kunnen gedempt worden, als naa dat de Koninginne van hier opgeligt, en op het Eijland Edam voor haar leeven is geplaatst geworden, en teevens haar Zoon na Banda vervoert is, en naa dat door de Hooge Regeering deezer Landen, de noodige manschap van Batavia tot hulp der welgeïntentioneerde gezonden zijnde, het Rijk dus formeel door Compagnies waapenen te onder gebragt is.

Naa, en onder het leezen der gebeurtenissen gedurende en naa het eijndigen deezer rebellie, en de zaaken thans volgens de uijtkomst en de teegenswoordige situatie van Bantam beschouwende, is mij terstond de reflexie bijgekoomen (nogtans onder submissie aan wijzer oordeel), dat het beste tijdstip om de Compagnie voor zijne ongelden en het verlies zijner in dien oorlog gesneuvelde manschappen, op een ten allen tijde voor dezelve voordeelige voet te dedommageeren, voorbij gesl:pt is, zonder dat het de Ministers [1] te dier tijde eens in 't hoofd schijnt gekoomen te zijn, Haar Hoog-Edelheedens daar over volgens pligt te adviseeren.

Had de Commandeur FALCK, die anders met roem op Bantam voor de Compagnie het bewind voerde, en bij den inlander in zeer groot aanzien was, van zijn invloed gebruijk willen maaken, en de Hooge Regeering, naa gemoede, het waare en altoos duurende belang van de Compagnie alhier voorgedraagen, Bantam had thans in een florissante staat, de inlander gelukkig, en de Compagnie meerder bevoordeelt geweest.

Dog het heeft met de Heeren van dien tijd helaas! gegaan, als met zulke onverschillige dienaaren, die zonder verre uijtzigten, haar tijdelijk en teegenswoordig belang alleen in 't oog houdende, zig weijnig bekreunt hebben, wat alhier naaderhand zoude voorvallen en of het de Compagnie wel ging ofte niet.

Wij onderwerpen ons daar omtrent aan het oordeel van kundiger lieden, maar de reeden van ons gevoelen legt in de gebeurtenissen van dien tijd opgeslooten.

Naa dat RATOE SARIEFA met eenige haarer gunstelingen van Bantam verzonden was, heeft de voornaamste oorzaak der rebellie een eijnde genoomen; daar op wierd door den Commandeur FALCK een vergaadering belegt van de overgebleevene Princen van den bloede en Rijksgrooten, welke de Compagnie en hun Vorstin nog getrouw gebleeven waaren, waarin beslooten wierd Haar Hoog-Edelheedens voortedraagen, de Throon door den naasten Prins van den bloede, den Pangerang ARIA ADY

---

[1] *Ministers*, de gewone collective uitdrukking voor de bestuurders van eenig gewest. Door *Bantamsche Ministers* moet alzoo verstaan worden de *Commandeur en die van zijnen raad.*

SANTIKA te doen beklimmen, en een generaale amnestie van de gerevolteerden te publiceeren, mits een ijder tot zijn pligt weederkeerde, hetwelk beijde door Haar Hoog-Edelens geapprobeert en te werk gestelt wierd.

Het was wel van die uijtwerking, dat de rebellen zig successive onderwierpen. Jaa, hun Hoofd, RATOE BAGOES BOEANG, beneevens zijn raadsman, de Priester KE TAPPA, de voornaamster aanleider en onderhouder der rebellie, beijde op hun vlugt agterhaald en gedoot wierden. Maar dewijl, volgens het toen met den nieuwen Kooning gemaakt contract, het Rijk leenroerig van de Compagnie wierd, en de op Ceijlon verbannen Prins herroepen en tot Kroonprins gemaakt wierd, zoo heeft de Compagnie de beste geleegentheid laaten voorbijgaan, om zonder een druppel bloed te storten, zig het Rijk geheel en al te onderwerpen, en daar door meerder magt en aanzien op het Eijland Java te verkrijgen en meerder producten van Bantam te ontfangen, en eijndelijk de inwooners selve, welke onder het juk der alleenheersching hunner despotique Vorsten zugten, gelukkiger te maaken.

Wij herhaalen, en deskundigen, wien de teegenswoordige armoedige staat van Bantam bekent is, moeten het met ons instemmen, dat dit het tijdstip was, om des Compagnies zeetel op Bantam duurzaam te vestigen.

Niemand had zich teegens 's Compagnies wil verzet, zelfs niet de nieuw aangestelde Koning, dien de Kroon om zoo te spreeken opgedrongen was, zoo als blijkt uijt de voorwaarde, waarop hij den scepter aanvaard heeft, te weeten, dat zijn Neeff, de naa Ceijlon gebannen Prins, opgeroepen en tot Kroonprins verklaard zou worden, en, zoo hij zelf goedvond het Rijk te abdiceeren, in zijn plaats den troon beklimmen zoude.

Het volgende verbeelde ik mij, (onder correctie) dat had moeten geschieden.

Het geheele Land te verdeelen in acht dan wel twaalf Regentschappen of Provintiën, over elk een Hoofd, onder den titul van Pangerang, Radeen of Tommogon, naa haar uijtgebreidheid, aanstellende; die Gouvernementen erfelijk ofte verkieselijk, naa de omstandigheeden, verklaarende, dog altoos aan zig de approbatie der opvolging behoudende. Elk Hoofd had zig moeten verbinden, de Compagnie, als Leenheer, altoos

gehouw en getrouw te zullen weezen, zig vlijtig te zullen beijveren, om uijt zijn district de meest moogelijke Peeper aan de Compagnie alleen te doen leeveren, geen oneenigheeden aan te queeken met zijn naabuuren, maar alle differenten onder hun aan de Compagnie ter decisie te zullen overlaaten, waar toe dan een Landraad zoude kunnen geformeert geweest zijn, bestaande, 's Compagnies weegen, uijt den Commandeur en Raad, en van haarentweegen, uit alle de hoofden van de differente, behalven de questie hebbende Regentschappen, dan wel haare representanten, welke op een daar toe voegelijke wijze en plaats zouden hebben kunnen vergaaderen, eens ofte des noods meermaalen in een jaar.

In deezen Landraad zouden alle zaaken, het welzijn des lands betreffende en alle gemengde zaaken, moeten afgehandelt worden, jaa zelfs zoude die de magt moeten opgedraagen worden, om naa behoorlijk onderzoek Regenten van hun bewind aftezetten en andere wederom in hun plaats aantestellen. Edog de voornaamste toevallen, gelijk zoodaanig eene, niet als na ingekoomene approbatie van Haar Hoog-Edelheedens.

De Compagnie had voor zig zelfs kunnen behouden, de stranden van het West Einde van Java af tot de rivier Tangerang toe, de eijlanden in Straat Sunda geleegen, en de Lampongse kust, welke laatste aldaar onder Compagnies protectie, op dezelve wijze, door hun eijgen hoofden had kunnen geregeert worden, en in zoo een geval vrij wat meerder producten zoude leeveren als thans geschied.

Het fort *de Diamant*, het oude verblijf der Koningen, bij hun Soeroesoeang genaamt, had als onnut kunnen gedemolieert, en het geschut daarvan, onder diverse klijne forten of paggers, verdeelt worden. Dezelve hadden de Compagnie niets, of ten minsten zeer weijnig gekost, want men had den inlander altoos bereid gevonden, de Compagnie tot dies opbouw behulpzaam te zijn. In ijder derzelve zoude een vaandrig ofte zergeant, als Posthouder kunnen verdeelt zijn, om een oog op het gedrag der Regenten te houden, en de forten zelve hadden, in tijd van onlusten, tot een toevlugt voor de welmeenende kunnen verstrekken.

Men zal mij teegenwerpen, dat die forten de Compagnie tot een swaaren lastpost zouden geweest zijn: het zoude zeeker wel eenige ongelden veroorzaakt hebben, maar daar en teegen zouden niet alleen de pagten, die

de Compagnie als Heer van den lande, dan zoude geprofiteerd hebben, die ongelden ruijm vergoet hebben, maar ook de te verminderen prijs van de Peeper, en de overwigten, die thans bij den Koning exorbitant genooten worden, en dan naa reedelijkheid vermindert nog winstgeevend genoeg zijnde, alles het hunne toegebragt hebben, om Bantam in steede van een lastpost, gelijk het nu is, op een eguale voet, zoo niet tot een winst geevend Comptoir te brengen.

IJder Regentschap zoude een hommage van eenige bahren peeper kunnen opgelegt zijn geweest, hetwelk te Bantam en Lampong te saamen circa 400 Bahren had moeten bedragen.

Dat men mij niet voorwerpe, dat dit een middel zoude weezen om de Inwoonders te drukken, en moogelijk booven hun vermoogen door haar Regenten te doen belasten, dewijl zij eerst de Compagnie, en vervolgens hunne Hoofden moesten voeden. Want vier hondert Bahren over dat geheele peeperrijk Land verdeelt, zoude een ongevoelige last weezen, daar ijder het zijne aan zoude kunnen toe brengen, en wanneer een ijder de vrijheid gelaten wierd om van het eene Regentschap naa het andere, ook van en naa s' Compagnies gebied, over en weder te gaan verhuijzen, zonder om die reeden te kunnen gemolesteert worden, wel haast zoude elk Hoofd zig beijveren om de meeste inwoonders te behouden, wel haast zoude men door eene groote minderheid in de leeverantie, het slegt bestier van een Regent gewaar worden, en dus over hem oordeel kunnen houden.

Ik ben verzeekert, dat ijder gemeen Inwoonder, jaa zelfs de meeste Grooten zulk eene revolutie zeer gaarne hadden ondergaan, want de onderdrukking waar de meeste onder zugten, is niet erger te maaken als ze is, en is een natuurlijk gevolg van den teegenswoordigen Regeerings vorm.

Elk inwoonder van Bantam is verpligt tot heerendiensten aan zijn hoofd in ijder Negorij, en buijten des nog, in het generaal, aan den Vorst zelve; niemand durft zig rijk te vertoonen, uijt vreese dat vijanden hem van het zijne zullen berooven, waartoe de Bantammers bijzondere capaciteit bezitten, zoo dat er zelfs teegenswoordig geen tien gezeete Bantammers meer gevonden kunnen worden, die eenige koophandel van belang drijven. Het land ontvolkt zig van dag tot dag, en dat

men mij over 20 of 30 jaaren oordeele! Ik durf verzeekeren, dat wat schoone belofte er ook door den Kooning aan den Commandeur, en vervolgens in s'Compᵉ. brief door het Ministerie (hetwelk in dit geval eijgentlijk de Commandeur alleen is) verciert aan Haar Hoog-Edelheedens voorgedragen en gedaan worden, zoo lang als de teegenswoordige onderdrukkingduurt, en er geen middel tot beeter aanmoediging der Peeper Culture uijtgevonden word, Bantam van dag tot dag zal ten agteren raaken, en over een vierendeel van een Eeuw geen vier duijzend Bahren Peeper meer des jaars zal opleeveren, daar uijt de agter dit Werk gevoegde lijst blijken kan, hoeveel er in voorige jaaren van die korl alhier is ingekogt ende vervoert.

De teegenswoordigen Kooning van Bantam, gebooren den 2den Julij 1757, is genaamt ABOEL MAFACHIR MOCHAMAT ALI OEDIEN, en geensints de meest geregtigde tot de Kroon, dewijl de thans op Banda verbannen Prins RADJA MANGALA, volgens het regt der natuur, als zijnde de oudste, en, van moeders weegen zoo wel als van vaders zijde uijt Koninglijken bloede gesprooten, de naaste tot de successie was. Dan hunlieder vaader, de oude koning ABOEL NADZAR MOCHAMAT, den thans regeerenden meer geneegen zijnde, en bij deszelfs leeven hem reeds tot Kroonprins hebbende doen verkiezen, begon zijn oudste zoon op het eijnde van zijn leeven reeds stille aanstalten te maaken, om bij overlijden zig het gezag aantemaatigen, dog hier in door Haar Hoog-Edelens wijsselijk voorzien zijnde, door dien hij op zijns vaaders verzoek gearresteert, en na Banda (alwaar hij thans nog leeft) getransporteert wierd, zoo is die gevreesde onlust in zijn geboorte gesmoort geworden.

En zeekerlijk bij aldien die Vorst hier was gebleeven, had hij door zijn onrustigen geest en door het vermoogen, dat hij op veele gemoederen had, zijn broeder vroeg ofte laat veel onrust verwekt. Ik was te dier tijd nog niet op Bantam woonende, dan volgens gerugten, die nog in weezen zijn, was hij gezelliger voor den Europeaan, als zijn broeder, en zoude hij de verkeering van zijn onderdaanen met dezelve niet verbooden hebben; dog of hij zoo een getrouw bontgenoot voor de Compagnie zoude geweest zijn, is zeer twijfelachtig, schoon ik voor mij stelle, dat de Bantamse trouw meer in naam als in waarheid bestaat,

dewijl er de oorzaak van is, de magteloosheid, armoede en vreese voor 's Compagnies magt, waar in men verseert, en wel voornamentlijk de vreese, dat de naa Banda gebannen Vorst, op het minst gerugt, spoedig hier zoude kunnen gebragt worden, die dan al ras groote opgang zoude maaken; want er schuijlen nog wel malcontenten, die zig alleen uijt vreeze voor de Compagnie stil houden. Dus kan men de aankleeving aan 's Compagnies belangen van den teegenswoordigen Koning, zoo min als die van zijn voorzaaten, hunliaden als een verdienste toereekenen, schoon het nogthans voor de Compagnie altoos voordeelig is, het zij van harte ofte geveinsd, door Bantams Vorsten gerespecteerd en bemind te weezen.

Des Vorsten armoede zal in de eerste vierdedeel van een Eeuw niet ligt in rijkdom veranderen, aangezien zijn immense schulden nooijt een eijnde zullen neemen, ten zij dan die middelen, die ik mij voorgestelt hebbe en welke in het vervolg naader expliceeren zal, in het werk gesteld wierden. Dat men mij vergunne door de onderstaande Nota mijn geadvanceerde meerder ligt bij te zetten, en de oorspronk van de immense schulden naa te gaan, die thans tot laste van het Bantamsche Rijk loopen, en die zeedert zoo veel jaaren een doot capitaal voor de Neederlandsche Compagnie geweest zijn [1].

---

[1] Naa het eijndigen van den Bantamsen oorlog ofte liever rebellie A°. 1752, is onder anderen, met den het rijk aanvaardenden Vorst gestipuleert, dat hij de Compagnie schaadeloos zoude stellen van weegens de kosten, door dezelve gedaan tot het onderbrengen der rebellen, dewelke, voor zoo verre van Bantam op de Hoofdplaats vereevent zijn, zeedert anno 1750/1 tot 1753/4 bestaan hebben in de volgende posten, te weeten.

Zoldijen der Europeeze Traijnsvolkeren. Dit is voor zoo verre de in die tijd hier bescheijde Dienaaren, van hun gagie bij de Compagnie opgenomen hebben.	*f* 65,674. 6.8.
Zoldijen der Inlandsche Traijnsvolkeren. Zoo veel is den Inlandsche Krijgers geduurende hun dienst alhier betaald.	„ 92,103.—.—
Mondkosten ofte Randzoenen aan den geheelen Traijn geduurende de rebellie bedroegen	„ 159,321.12.—
Transportere	*f* 317,098.18·8.

Het zij mij zelfs gebeuren mogt tot s'Compagnies dienst alhier in een hooger graad geëmploijeert te worden, het zij een ander van mijne ge-

---

Per Transport......ƒ 317,098.18.8.

Traijns Hospitaals ongelden.................................〃 18,933.15.8.

Zoo veel als er tot geneezing der zieken en gequetste geduurende den oorlog besteed is.

Kruijssende schepen en vaartuijgen...........................〃 25,816.11.8.

Dit is het geene de in Straat Sunda en langs de Lampongsche wal gekruijst hebbende kielen aan onderhoud gekost hebben.

Traijns Ongelden bedroegen..................................〃 109,118.10.—

Zijnde dit het bedraagen van de kontanten, die daagelijks tot diverse diensten in 't Leeger verspilt zijn geweest. De Post van Toulong Bauwang in den jaare 1750/1, onder het gezag des naderhand geëxcuteerden Parnakan Chinees SI BALIJ, door de rebellen afgeloopen zijnde, zoo zijn de restanten aldaar ten dien tijde in weezen, ook op Reekening der Bantamse rebellie geplaatst, zoo wel als het geene Anno 1751/2 naa die post gezonden is tot defensie en onderhoud voor het guarnizoen, te saamen tot......................〃 28,499.18.8.

Gelijk ook de ongelden der begraavenisse der Koninginne RATOE SARIEFA, tot Batavia, op s'Konings reekening gestelt zijn, ter somma van..〃 2627.16.—

Dit alles bedroeg te zaamen................ƒ 502,095.10.—

Buijten en behalven nog ouder schulden, die door den voorigen Koning en de Regentes nog onvoldaan waaren, en waarvan den 10den Julij 1750 door haar Hoog-Edelens geresolveert is, om de Koninginne bij de Bataviasche Boeken te debiteeren, en waarop, onder anderen, in den beginne geplaatst is, het kostende van de Lampongsche bezetting zeedert A°. 1743, ter somma van acht en neegentig duijzend guldens, en het agterstal van den Panimbahan tot ƒ 17367, enz. Zoo meede was, in de gemaakte conventiën tusschen Bantam en de Compagnie, aan het rijk een tribut opgelegt van 25,000 Spaans ter jaare, geduurende 25 jaar, hetgeene bij een separaat articul, den 22sten September 1753, op Spaans 18,875 jaars afteleggen bepaalt is, en waar van zeedert A°. 1754 jaarlijksche betaaling geschied is, dog niet lange, want na diverse uijtstellen is, in den jaare ...., de jaarlijkse somma, die in mindering van alle de Kroons Schulden betaald zoude moeten worden, uijt hoofde van s'Konings onmagt, op 12,000 Spaans bepaalt.

S'Konings reekening word thans ook 's jaarlijks belast met Spaans 3,125, voor het onderhoud der beide guarnizoenen op de Lampongs.

dagten gebruijk zoude willen maaken, bij aldien dezelve door de Hooge Regeering in haar geheel, ofte ten deele mogten goedgekeurt worden,

---

Waar bij nog gevoegt moet worden, dat de teegenswoordige Sultan in den jaare 1777 van de Compagnie een Leening gedaan heeft van 60,000 Spaanse reaalen, om daarop alle jaar 15,000 afteleggen, dog waarvan de helft A°. 1783 eerst voldaan zijnde, Zijn Hoogheid ten faveure, de andere helft in de Bataviasche Boeken bij zijne overige schulden is ingetrokken, die dan ook in dat jaar gesteegen waaren tot de somma van 369,725 Spaanse reaalen ofte c^a^. een milioen hollandsche guldens, waar van de eerste termijn, ofte 12,000 Spaans, vervallen is ultimo December 1784; dog niet teegenstaande de serieuste aanmaaningen van Haar Hoog-Edelens is er geen betaaling opgevallen, tot dat den Vorst, op Zijne veelvuldige sollicitatien, weederom uijtstel is moeten verleent worden tot ult°. Febr. 1788, en naa die tijd is het apparent dat er weer een verzoek tot uijtstel zal geschieden. Tijd gewonnen is veel gewonnen, zegt het spreekwoord. Eindelijk bedraagen buijten al het voormelde de klad schulden des Konings aan de Compagnie onder ult°. Aug^s^. 1786, ook nog een somma van ruijm seeven en dertig duijzend rijxd^s^. ofte ƒ75,078.17.8; dezelve zijn herkomstig uijt successive gedaane leeverantiën van rijst, buskruijd, houtwerken, en andere benoodigtheeden, waar meede Haar Hoog-Edelhedens gewoon zijn dien Vorst, meest teegen inkoops prijsen, te gerieven, en welke kladschulden bij voorige Commandeurs plagten afgereekent te worden bij elke leverantie van peeper, dog nu zeedert vijf jaaren is men van die goede gewoonte afgegaan, hetwelk den teegenswoordigen Commandeur alleen incumbeert te verantwoorden, dewijl die de bemoeijenisse van alle de Hofzaaken aan zijne meede raadslieden geheel onttrokken heeft.

Het zoude te bejammeren weezen dat zoo een schoone somma, die de Compagnie, in deeze tijden vooral, zoo wel te staade zoude koomen, verlooren ging, en nogtans indien er geen verandering in s'Konings manier van denken, vooral in zijn koopzugt, ofte in de Regeering geschied, is er weinig vooruijtzigt, dat de Compagnie ooijt aan het haare zal geraaken. Dat men maar naagaa hoe er continueel uijtstel van betaaling, onder voorgeeven van armoede en onmagt in het werk gesteld word om maar tijd te winnen, en dus van de betaaling zoo mogelijk bevrijd te blijven, en dat op de som van een milioen guldens geen ƒ32,400 ofte 12,000 Sps. 'sjaars kan afgelegt worden, hetwelk, bijaldien er intrest van betaald moest worden teegen 3½ pCt. s'jaars, zelfs zoo veel zoude bedraagen, daar nogtans de Vorst aan particulieren wel 9 pCt. kan betaalen; dus zoo er geen extraordinair middel uijtgevonden word, de Compagnie altoos van het hare zal verstooken blijven, en Bantam onder zijne drukkende en onoverwinnelijke schulden zal blijven zugten, want buijten de peeper, waarvan de culture zeedert eenige jaaren, zoo men de Leeverantie inziet, zeer vervalt, heeft de Koning geen fonds hoegenaamd om zijn staat gaande te houden, dewijl de Pagten, mijns

ik meene de Compagnie te bevoordeelen met dezelve in order ten papiere te stellen, en bedoele ook hier meede voornaamentlijk, zoo veel in mijn gering vermogen is, de gelukstaat van een geheel Koningrijk ende het profijt van mijn betaalsheeren te bevorderen.

Het komt mij voor, dat, hetzij bij revolutie, hetzij dat de Regeering van het Rijk op denzelfden voet geschoeid blijft, een Opperhoofd zig hier voor eerst moet kundig maaken, dat geschieden kan door een langduurig verblijf, besteed in naarstigheid om zig te oeffenen in het leezen van alle s'Compagnies papieren, alhier ter Secretarij berustende, dan wel van de ondervinding van anderen gebruijk te maaken, hetgeene wel zoo spoedig, dog niet zoo zeeker is, als wanneer men zig zelf appliceert, waardoor de zaaken beeter in het geheugen geprent worden; vervolgens zoude het hem gemakkelijk vallen, naa zig meede toegelegt te hebben om den aart en het caracter der Bantammers te kennen, om onder de genereuse protectie, en het verligte bestier van Haar Hoog-Edelheedens, de vervallen staat der Compagnie alhier van langzaamerhand weederom te herstellen, waar toe, behalven het voornaamste en het eenigste onontbeerelijke, de Peeperculture namentlijk (waarvan hier agter nader), de volgende middelen mij als zeer gepast zijn voorgekoomen.

Door vriendelijkheid (zonder al te groote familiariteit), — gelijk de eerste Commandeur en overwinnaar van Bantam, de dappere FRANCOIS TAK, in den jaare 1683, bij zijn Missive van den 13^{den} Januarij, aan Haar Hoog-Edelens geaddresseert, reeds te regt oordeelde, dat de familiaire omgang met den Sulthan s'Compagnies belangen benadeelen zoude, — door toegeevendheid vooral en *alleen* in hetgeene niet tot 's Compagnies naadeel strekt des Konings hart inteneemen, moet zijn voornaamste doelwit weezen, om daardoor deszelfs vertrouwen te winnen, en hem ongevoelig overtehaalen, tot het consenteeren in de schikkingen, die tot zijn eijgen en 's Compagnies welzijn moeten gemaakt worden; want de Koning, wiens schulden (gelijk hiervooren genoteert is) aan de de Compagnie reeds zoo een importante som beloopen, zoude gaarne toestemmen in de middelen om die te vereffenen, mits hij voor eerst op

---

eragtens, waarvan hier agter naader, in steede van tot weezentlijk nut, dienen om het Land, en dus den Kooning, hoe langer hoe armer te maaken.

een zagte wijze overtuijgd wierd van zijn verpligting, om dezelve vroeg of laat te voldoen, en hem voorgehouden wierd den goeden naam en de gezeegende reuk, die hij bij zijn naakoomelingen verwerven zoude, wanneer hij het Bantamse Rijk aan zijn Successeur in een florissanter staat naaliet, en met minder schulden belaaden, als hij hetzelve aanvaard had, daar men tans bij onverwacht overlijden het contrarie van hem zoude moeten zeggen.

Bijaldien men zoo ver eerst gevordert was, en de Kooning zag zoo een Opperhoofd in aanzien bij de Hooge Regeering, bemind en gerespecteerd van zijne minderen, de meeste derzelve niet van zijne caprices laatende afhangen, gelijk helaas! maar al te veel geschied (hetwelk een Hoofd nooijt tot eer kan verstrekken) en waarvan de Koning zig zeekerlijk onder de hand wel laat informeeren, dan zoude de Vorst een waare agting voor het Opperhoofd beginnen te hebben, dan zoude hij eerbied voor zijne meerdere kennis en kunde krijgen, en dit zou het tijdstip zijn, dat een verstandig man, den Koning, die, mits men het talent heeft hem het (in schijn ongedwongen) optedringen, zig gaarne laat leijden, in de volgende middelen tot herstel zoude kunnen doen consenteeren.

Voor eerst [1]. De extraordinaire pagten te verminderen tot de helft, de kleine pagten, als wel het meest voor den gemeenen man drukkende,

[1] Tot elucidatie van dit articul, laat ik hier volgen, een lijst der pagten, voor zoo veel mij bekent is, dat dezelve in den jaare 1786/7 beliepen.

Tot Bantam.

		's jaars.
De boom van hier en Carrangtoe, Sourat Condé en Passer Carg [1]....	Sp[s].	4,500.—
De Javaanse en Chineeze Tabac, en Gambir....................	"	4,000.—
De Amphioen, Arac en Top Baanen....................	"	3,000.—
Diverse houtbossen en landen c[m]. c[a]....................	"	4,500.—
Den in- en verkoop van 155,000 strengen gaarens....................	"	2,000.—
De Passer Tommagon....................	"	480.—
De Passer Baroe....................	"	84.—
De zuijker....................	"	150.—
Transportere.....	Sps.	18,714.—

[1] Waarschijnlijk moet men hier voor Carrangtoe, lezen *Karang-hantoe* en voor Passer Carg, Passer *Karang*. Red.

geheel afteschaffen en de ordinaire, te weeten de inkoomende regten van de Boom, te bepaalen op 8 pCt. van alles wat in- of uijtgevoert word, in of na buijten het Rijk, en op 4 pCt. van alles, wat in zijn Rijk,

---

		's jaars.
Per transport.....	Sps.	18714.—
De calappus olij..	〃	300.—
De pagt van de Bantammers die op Java varen....................	〃	360.—
De rampa-rampa, of inlandsche medicijnen.......................	〃	120.—
De passer Ceram..	〃	480.—
De passer Tratti...	〃	400.—
De buffelsvellen...	〃	50.—
Het sogahout..	〃	40.—
Het buffelsvet..	〃	300.—
De capas..	〃	300.—
De camiri olij..	〃	150.—
De drooge pinang..	〃	200.—
De zoutpannen van Bantam.......................................	〃	300.—
De sirie, die van Bantam na Pontang of Tanara gaat.............	〃	50.—
De passers Tessecardi, Goulathjir, Tjelebong, Bodje-nagara etc. stelle cm. ca..........	〃	1,000.—
De krabben..	〃	50.—
De ikan-peda, of gezoute vis van de Lampongse wal..............	〃	250.—
De vrugten..	〃	40.—
De Poetjoek (daar de peeperzakken van worden gemaakt)...........	〃	50.—
De pagt op de klijne prauwties.................................	〃	200.—
Brandhout...	〃	25.—
De belasting op de huijzen.....................................	〃	240.—
De zuijker moolen van Cramat...................................	〃	500.—
De zuijkermoolen van Catappan..................................	〃	380.—
Die van Carang Ceram en Tanjong Kaijt..........................	〃	600.—
De schulpvis van Lonthar tot Catappang.........................	〃	70.—
De landerijen door den Heer LACLÉ gehuurt......................	〃	1,200.—
De duijsend Eijlanden door de Compagnie (gehuurd?)..............	〃	1,216.—

Te Tanara.

De boom..	Sps.	480.—		
Het zout..	〃	200.—		
Transporteere....	Sps.	680.—	Sps.	27,585.—

over en weder, verhandelt word, ofte om duidelijker te spreeken, buijten de houtbossen (te weeten het regt om hout te kappen alleen) en de zuijkermoolens, bij welkers verpagting niemand schaade lijd. Behalve de

		's jaars.
Per transport.....Sps. 680.—		Sps. 27585.—
De drooge visch..................................	" 396.—	
De sirie kalk......................................	" 36.—	
De pagten op Tanara bedraagen......................		" 1,112.—
Te Pontang word de Boom verpagt voor................		" 180.—
De lonthar, de tuijnen, met de vijvers..............		" 170.—
Nog te Bantam.		
Het slagten van buffels voor........................		" 300.—
En de permissie der uijtvoer van buffels............		" 200.—
somma......Sps.		29,547.—
Hier bij stelle voor de regalias ten minsten........		" 2,453.—
Dus alles te zamen bedraagt.................Sps.		32,000.—

Behalven nog 50 Sps. in de maand, die door de pagter der Amphioen, aan de fiscaal betaald worden, en hetgeene de Commandeur plagt te hebben, dog thans, zoo veel mij bewust, afgeschaft is. Gelijk ook buijten dat nog veel geringe Pagten door des Konings ministers ingevoerd zijn, en de Sabandhars van de Koning, van de Lampongse en andere prauwen nog een goed inkoomen hebben, daarvan, zoo veel als mij bekent is, de rotting en de capas alleen ten voordeele des Konings koomen, en al het overige, gelijk mij Zijn Hoogheid bij een zeeker geval over twee jaaren zelfs liet weeten, zijn inkruijpingen op de regten van den smallen handelaar.

Hoe gering de pagten hier ook schijnen, hetgeen zij evenwel niet zijn, aangezien Bantam thans ook maar een geringe plaats is, zoo dienen dezelve nogtans in handen van onbarmhartige pagters tot ruïne der arme ingezeetenen.

Zonder ze alle te detailleeren, zal ik een der voornaamste alleen tot voorbeeld neemen, waaruijt men zien zal de weijnige proportie die er is tusschen de waarde van het goed en de regten, die er van betaald worden.

Van een corssie [1] Javaanse Tabac, dat op Java komt te staan op 50 tot 75 Spaans, werd hier zonder onderscheid 35 tot 40 Sps. aan pagt geheeven; van een picol gambir kostende op Batavia 8 rijxds. of 6 Sps. werd betaald 4 Sps., buijten de regten aan de boom die altijd haar gang gaan en van de Tabac zijn 5 Sps. en de Gambir ¾ Sps.

[1] Verbastering van *kodi*, een pak inhoudende 20 stukken of kleinere pakken.

Red.

voorgestelde 8 en 4 pCt. aan inkomende en uijtgaande regten, moest de Koning gepersuadeert worden, alle zijne overige pagten (die gelijk in de nota hier onder aangehaalt, buijten evenredigheid en drukkende zijn) tot op de helft te verminderen; dat zoude den handel weederom opbeuren en den inwoonder soulageeren; het zal volk in het land lokken; Chineesen [1] die zeedert 6 of 8 jaar met geheele huijsgezinnen vertrokken zijn, zullen in grooter getallen zig hier weder koomen neederzetten, vooral indien hun verlof gegeeven word, de meenigte ongecultiveerde landen, die er nog zijn, te defricheeren en in vrijen eijgendom te bezitten. Ziet af, ô Koning! van uw regt om ijmand die een huijs bezit, van zijne voorouders geërft, uijt hetzelve te bonsen [2], op pretext dàt al de grond van uw Rijk uw eijgendom is en gij het land, dat zoo eenen bezit, tot eijgen dienst emploijeeren wilt. Dat een ijder, 't zij onderdaan, 't zij vreemdeling, het land, dat hij met zijn zweet vrugtbaar maakt in eijgendom bezitte! Dat hij hetzelve aan zijne kinderen in een vrije possessie moge overlaaten, en bewust weezen mag geene derzelve ooijt daarin zal gestoort worden. Laat er u des noods jaarlijks een tiende, dan wel 4 of 5 pCt., der vrugten van opbrengen tot een modique recognitie. Uw schatkaamer zal dus gevult worden, uw onderdanen zul-

---

[1] Bij mijn tijd heb ik nog Carrangantoe door Chineesen bewoont gezien, daar nu $^4/_5$ der huijzen vervallen zijn ofte leedig staan. Het getal hunner beliep in de jaaren 1779/80, zoo hier als te Tanara, nog op 8 à 900 stuks, daar nu jaarlijks door den opneem en betaaling van hun Hoofdgeld blijken kan, dat er op die beide plaatsen nauwlijks 200 van die natie meer overblijven, en de verloop van dat gering getal is nog sterk, uijthoofde voor haar geen broodwinning hier is.

[2] De wet in faveure des Konings is deeze, dat wanneer het Zijn Hoogheid convenieert, een eijgenaar van wooningen dezelve moet opbreeken, indien het bamboesen ofte houten gebouwen zijn, en wanneer het steenen huijzen zijn, kan de Koning die ten allen tijde volgens taxatie overneemen.

Schooon de Vorsten er zelden of weijnig gebruijk van maaken, zoo houd het nogtans den ingezeeten natuurlijkerwijs in een geduurige vreeze, en belet hun tuijnen aanteleggen, of kostelijke vrugtboomen te planten, dewijl haar eijgendom niet zeeker is en van de willekeur van hun despoten afhangt. Mogt een ijder het zijne in vrijheid en zeekerheid bezitten, ras zoude men zien, dat de bevolking er bij bevoordeeld raaken zoude.

len gelukkig zijn, en het getal hunner zal dagelijks vermeerderen. Ziet af van uw al te groote strengheid omtrent het jongste Contract, of liever vernietig in het geheel de Articulen [1] waarin de helft van eene familie u gehoorzaamheid schuldig blijft, daar de andere helft aan de Compagnie onderworpen word; consenteer dat in uw Staaten een gemengde regeering ingevoert word; permitteer uw onderdaanen, jaa moedig ze zelfs aan, om met den European te verkeeren. Laat een ijder de vrijheid te woonen, waar hij 't goedvind, te gaan, te koomen en zijn handel ongestoort te drijven. Geeft vreemdelingen de vrijheid om zig in uw land neer te zetten, het land te bebouwen of handel te drijven, gelijk hun goeddunkt; laat elk een de vrijheid hebben op Lampong te gaan woonen, te handelen, jaa zelfs peeper van daar te vervoeren, mits onder behoorlijke en suffisante borgtogt bij vertrek, en mits bij terugkomst nergens anders aangaat, maar de peeper alhier aan u uijtleevert. Dan zal uw Rijk bloeijen, uw onderdaanen zullen vermeerderen, en de naakoomeling zal uw naam zeegenen.

Nog een middel, en meede een der voornaamste, die ik hier voordraage, om het land meerder bevolkt te houden, is de inenting der kinderziekte [2].

---

[1] Volgens 't Contract in 1753 met het rijk geslooten, en bij de investituur van den teegenswoordigen Koning vernieuwt, is het volgende articul nog in weezen, en oorzaak dat veele, die eijgentlijk Compagnies onderdaanen zijn, door de listen der rijksgrooten onder s' Konings jurisdictie, en dus onder haar magt, betrokken worden.

"Een Compagnies onderdaan, 't zij Chinees, of Swarte, met een Bantamse vrouw "trouwende of woonende, blijven de zoons, welke bij hun geprocreert worden, Com-"pagnie's, en de dogters des Konings onderdaanen, en vice versa."

[2] Onder het schrijven deezes woed deeze ziekte nog vreesselijk, zoo hier als op Lampong. De Koning zelfs heeft er twee zoons aan verlooren, waarvan de eene zijn eenige egte zoon en presumtiven erfgenaam des rijks was. De Vorst had gaarne het voorbeeld van den schrijver deeses gevolgt, die op het naderen dier gevreesde ziekte bij de wooningen van 's Compagnies Dienaaren, zijn toevlugt tot de inenting genoomen heeft, en met een door hem aangenomen en als eijgen geconsidereert wordend kind begonnen hebbende, vervolgens zijne slaave kinderen heeft ingeënt, en door zijn voorbeeld andere persoonen overgehaald om de inenting te werk te stellen, zoo dat het getal der ingeënten omstreeks 's Compagnies fortres sestbien stuks geweest is, waar

De verwoesting die dezelve in de boovenlanden en vooral op de Lampongs aanregt, is onbeschrijfelijk. Op de Lampongs verlaat al het volk hunne dorpen, op het minste gerugt van die gevreesde ziekte. Kon men den Vorst overhalen om daarin voor te gaan, zijn eijgen kinderen en de in zijn paleijs dienstdoenden te laaten inenten, veele zijner Rijksgrooten zouden zijn voorbeeld volgen en dus ongevoelig den gemeenen man overhaalen hetzelfde ons door God geschonken hulpmiddel te gebruijken, voornaamentlijk, indien dat werk in den beginne door goed succes bekroont wierd.

Menigmaal is over de ongezondheid van Bantam geklaagt; dezelve is aan verscheide oorzaaken toegeschreven en veel middelen zijn er in het werk gestelt, om die oorzaaken weg te neemen; dog alles vruchteloos, en het is de Hooge Regeering teleurstellen, indien men ze aan plaatzelijke oorzaaken alleen wil toeschrijven en daarteegen middelen wil beraamen, die de ondervinding van zoo veel jaaren geleert heeft, dat alle te vergeefs aangewend zijn. En geen wonder! de meeste zijn met eijgenbelang gepaart geweest; alle nieuwe poogingen, die men daar teegen zoude kunnen doen, zullen hetzelfde lot hebben, en haar Hoog-Edelheedens hoe langer hoe schuwer maaken, om in eenig project te treeden ter verbeetering der staat dier ongelukkigen, welke alhier bescheijden raaken, dewijl ijder nieuwe gebieder nieuwe middelen weet uijt te vinden, die zonder overleg beraamt zijn en waaraan hij zijn eijgen gevoelen alleen besteed heeft, zonder anderen, hoe kundig ook, daar in

---

onder een kind van 5 maanden, nog zuijgende aan de borst van een ongezonde en aan huijdziekte laboreerende moeder, die allen door Gods zeegen, zonder de geringste toevallen ofte eenige lidteekenen, herstelt zijn.

Dog dit heijlzaam werk, schoon door Gods zeegen bekroont en dus andereh tot aanmoediging moest strekken, is bij terugkomst van den teegenswoordigen Commandeur, die 2 maanden op Batavia had doorgebragt, in zijn geboorte blijven steeken, dewijl hij daar niet alleen een publique afkeer van liet blijken, maar door de daat, zoo veel in zijn vermoogen was, de voortgang daarvan stuijtte. Zoodat de Koning door persuatie belet is, dat voorbeelt te volgen, en de doctor, door de vrees voor de en deele reeds te werk gestelde dreijgementen, weerhouden is de inenting weder te practisceren.

raad te vraagen, en dewelke dan nog, wanneer geapprobeert zijn, maar ten halven uijtgevoerd worden.

Het land vruchtbaar maaken, de populatie bevorderen, de verzanding der rivier en rheede en de stank der seroos [1] en panimpans [2] en der kerkhoven voorkoomen, goed waater, goede behandeling der zieken en gezonden, vooral der nieuwlings aankoomende Militairen, zijn alle middelen, welke de toets kunnen uitstaan, tot s'Lands welzijn, en niet dat van den uijtvinder, te strekken, en schoon veele aan eenige moeijelijkheeden onderheevig, nogtans in der tijd alle kunnen uijtgevoerd worden.

Waarom ik dezelve een voor een zal detailleren, laatende aan de schranderheid van die het incumbeert over, om dezelve den Vorst van Bantam smaakelijk te maaken.

Ik zegge opzettelijk *den Vorst* en niet Haar Hoog-Edelens, omdat de geenen die van Bantams Koning afhangen, Hoogstdezelve niet alle smaaken zullen, schoon inderdaad tot zijn eige voordeel; daar en teegen zullen dezelve alle, dewijl meest tot 's Comp^{s}. intrest alhier en de gelukstaat van deszelfs dienaaren ingerigt, de approbatie der Hooge Regeering, zoo ik vermeene, zeekerlijk wegdraagen.

Om de voorgestelde middelen ter gezondheid en ter herstelling van Bantams vervallen staat dan in order voor te draagen, zal ik dezelve, gelijk hiervooren malkander volgen, beschrijven en beginnen met de landbouw.

Tot welkers aanmoediging een ijder van wat natie (wel te verstaan, onder de Compagnie sorteerende) moest gepermitteerd worden, een of meer stukken land, 't zij in de beneedenlanden ofte in het gebergte, te koopen, om hetzelve naa goeddunken te kunnen bebouwen, bewoonen en voor altoos in vrijen eijgendom, zonder eenige restrictie, hetzelve te bezitten, met regt om het zijne erfgenamen op dezelve wijze te moogen overlaaten, edog onder betaling van een modieque recognitie aan den

---

[1] *Seroos*, staketsels langs de kusten geplaatst, tot het vangen van visch. *Red.*

[2] *Panimpans*, vijvers waarin visch wordt gekweekt of bewaard. *Red.*

Souverain [1]. De nuttigheid hiervan, en het voordeel dat zoo wel voor de Compagnie als Bantams Rijk daar uijt voortvloeijen zoude, is ligt te beseffen, want buijten het voortteelen van groentens, vrugten, catjang, rijst en andere voortbrengselen, gelijk de Chineesen in het Koningrijk Jaccatra aanqueeken, zoude de peeper Culture in het bijzonder daar door weederom in een bloeijende staat kunnen gebragt worden.

Tot bevordering der populatie, is in alle landen van de weereld de vrijheid en een aangenaam leeven dienstig bevonden.

Dat het dus een ijder voor eerst geoorloofd zij, rijtuijgen, paarden, enz. te houden, zoo wel tot vermaak, als tot den landbouw. De eenigste reeden, die mij bekent is, dat de Koning zulks niet toestaat, is omdat hij de eenigste wil weezen, die in zijn landt rijdt, want het staat aan hem om er zoodanige restricties aan te hegten, bij rencontre van zijne eijge rijtuijgen, als zelf kan goedvinden, en zelfs zoude het in der tijd voor den Vorst voordeelig kunnen worden, als het getal der rijtuigen op een zeekere hoogte zoude gekoomen zijn, doordien er dan uijt eene belasting op dezelve een fonds zoude kunnen geformeert worden, om de weegen daaruit altoos in goede order te houden, en doordien het in der tijd ambagtslieden zoude aanlokken, zoude 't dus insensibel de populatie meede helpen vermeerderen.

Dat ook een ijder gepermitteerd zij Bantammers, hetzij mans of vrouwen, in dienst te neemen, zonder te vreezen, dat hun dezelve, onder pretext dat het een verbod is, door de grooten ontnoomen worden, en dan onder de hand tot slaaven gemaakt ofte kwanswijs tot een straf na Lampong vervoert worden.

Voor den gemeenen European zoude zulks vooral te staade koomen, die, zonder verschooning, thans om te rusten geen andere legplaats als zijn brits heeft, en wanneer door zijn temperament geprikkelt, verligting zoekt, zulks op gevaar van zijn leeven onderneemt, door des nagts, naa de sterktens van zijn fortres gevioleert te hebben, Javaansche paggers, jaa zelfs 's Koonings dalm, te beklimmen, en, zoo alles nog al naa zijn heil-

---

[1] Thans kan geen vreemdeling, jaa zelfs geen gemeene Bantammer, een stukie land in vrijen eijgendom bezitten; is het niet de Koning zelf, dan gebruijken de Grooten zijn naam, om zulke arme lieden in haar possessie te stooren.

looze wensch uijtvalt, nogtans door dat nagtbraaken, daar somtijds des anderen daags zijn wagt weeder opvolgt, zijn eijge constitutie bederft, vooral indien men daar bij opmerkt de geringe en slegte kost, welke hem tot voedzel verstrekt.

Zoo een zoude in eene inlandsche vrouw, die somtijds uijt liefde van zelfs zig aan hem verbinden zoude, ofte anders door armoede in schuld geraakt en zig door hem gelost ziende, gaarne haar lot met het zijne vereenigen zoude, alles vinden. Hij kon dan van zijn wagt t' huijs koomende, in de rust, die hem door zijne dienstbaare aangebooden wierd, zijne vermoeijdheid en ongelukkige situatie vergeeten, en door die rust zelve genoopt worden, om met haar eerlijke en gepermitteerde middelen van bestaan aan de hand te neemen, en dus zig zijn armoedig lot draagelijk maaken.

Waartoe het dan aan een stil en vreedsaam subject door zijn Opperhoofd, zoude moeten gepermitteerd worden, om, zoo niet altoos, ten minsten ten wijle, de nagt buijten het fortres, in zijne huttje, doortebrengen.

Ter voorkooming der verzanding van de rivier en de rheede zijn mij diverse middelen zeer gepast voorgekoomen, en wel voor eerst:

Dat de Koning in der tijd een kom ofte binnenlandsche haaven bekostige, waartoe zig emplacement genoeg aanbied, en dewelke, tot eene bequame diepte gegraaven, ten minsten ses ofte acht hondert roeden in zijn omtrek hebben moest, waarin alle de vaartuijgen zoude moeten leggen, welke hier ten handel koomen, en degeene die op hun vertrek ofte laading stonden, zouden, bijaldien langer als twee daagen in de rivier overbleeven, een zeekere tax des daags kunnen opgelegt worden, om daarmeede de schaade die zij veroorzaaken te vergoeden, want het is een uijtgemaakte zaak, dat de meenigte vaartuijgen; die in de rivier leggen, zoowel als de in de quaade mousson, door de swaare afwaateringen, afkoomende slik, reeden tot dies hoe langer hoe grooter ondiepte geeven, en bijaldien dat middel in het werk gestelt wierd, zoude een ijder ligt in de verpligting kunnen gebragt worden om voor zijn erf de rivier diep te houden en het versmallen derzelve te beletten [1]. Daardoor zoude wee-

[1] Den schrijver geheugt nog 's Compagnies ligter, half belaaden, in de rivier voor het

derom een oorzaak tot de ongezondheid weggenoomen worden, vermits het waater gezonder om te drinken en de quaade dampen door de moerassige plaatsen en ondiepte in de rivier veroorzaakt, zouden weggenomen worden.

De panimpans ofte visvijvers, tusschen Speelwijk en Carrangantoe, dienden ook weeder gedempt te worden, zoo als ook de visvijvers aan de westkant der rivier, bijaldien dezelve niet altoos in goede order gehouden worden, gelijk thans geschied. Ten tijde van den Commandeur REIJNOUTS zijn dezelve op hooge order gedempt geweest, dog door toegevendheid onder zijn successeuren weederom opgegraven, en thans reeds op weijnig distantie van het fortres genaadert.

Daarentegen diende aan den arme ingezetenen gepermitteert te worden, daar huttjes te bouwen en die leege plaatsen te bewoonen, wanneer deeze groote oorzaak van ongezondheid voor altoos uijt de weg zoude geruijmt zijn.

En schoon de stank der seeroos, wanneer die uijt zee gebragt worden om te droogen, ook zeer schaadelijk voor de gezondheid is, nogtans is daar spoedig in te remedieeren, door een order om dezelve niet als aan den mond van de rivier te moogen brengen om te droogen, zonder daar meede de wooningen te moogen naderen.

Dat de Koning meede verzogt worde om een stuk land ter begraving van de dooden aan de Compagnie aftestaan, dan zoude met er tijd de infectie der lijken, welke op 10 roeden afstand van het fortres begraaven worden, ook ophouden. Er zijn bequaame plaatsen in overvloed aan handen de nuttigste zouden zijn tusschen de tuijnen van den Administrateur en den Fiscaal, in de Sawas van Tratti, ofte hooger op agter de Chineese smitswooningen, dan wel tusschen 's Konings lustplaats Tessecardi en Bantam Canarij, ter plaatse waar de Chineese graaven zijn.

---

fortres te hebben zien leggen, daar thans, met het hoogste springtij, een vaartuijg twee voet diep gaande, leedig met moeijte en kragt van volk de rivier uijtvaart, dus de rivier in 6 jaaren tijd drie voeten ondieper geworden is, en dewijl er thans met laag waater qualijk een joekon na de reede kan vaaren, belemmert dat den afscheep van peeper altoos geweldig.

(Hier laat de Schrijver eenige berekeningen, opgaven en voorstellen volgen, die, als thans van alle belang ontbloot, worden overgeslagen).

De Compagnie moet met de middelen die van haar afhangen, een begin maken, en aldus langzamerhand haar doelwit naderen, om, in beter tijden, de hervormingen met volle succes te zien bekroond.

De gelegentheid daartoe en tot het invoeren van bestendige en regtvaardige wetten [1] en verdere schikkingen ten nutte van Bantams Rijk en 's Compagnies handel, zal nooijt beeter gebooren worden, als naa het overlijden van deezen Vorst, die thans geen egte kinderen heeft, schoon gelijk vooren reeds gezegt hebbe, het niet noodzaakelijk zoude zijn zoo lange te wagten, bijaldien ijmand, de zaken volkoomen kundig, zig door persuasie van s' Vorsten geest wist meester te maaken, en hem zijn waare belangens met vrugt wist onder het oog te brengen.

Anders is naa het overlijden van den teegenswoordigen Sultan, zijn broeder, die op Banda leeft, de naaste tot de Kroon, ofte diens eijge jonger broeder, de Pangerang MOCHIJ, die thans nog jong en onbedreeven is, en van wiens hoedanigheeden weijnig onder ons bekent is, maar die zig, ingevalle tot de kroon geroepen wierd, gaarne aan alles onderwerpen zoude, wat de Compagnie hem voorschrijven zoude.

Bij zoo een gelegentheid het Rijk eenige tijd regeeringloos te laaten, de gemoederen te polzen en eenige klijne vereeringen, meer door de omstandigheeden, als door reële waarde, aangenaam onder de grooten, die men noodig hebben kon, te verdeelen, zoude de weg baanen, om, zoo het Haar Hoog-Edelheedens geliefde, de regeering alhier intevoeren op den voet hier vooren en vervolgens gemeld.

Waarenbooven men ondertusschen de verkeering van den Europeaan met den inlander moest aanmoedigen, want onbekent is onbemind, en

[1] Een wetboek gelijk de Javasche wetten, van welkers inhoud alle de inwoonders onderrigt wierden, was een allernootzaakelijkst meubel voor Bantam, want haar zoogenaamde wetten worden na willekeur uijtgelegt, en zijn nooijt, gelijk wel had moogen geschieden, door de gebieders 's Compagniesweegen onderzogt, daar nogthans de Comps. onderdaanen, wanneer teegen Bantammers procedeeren, meede haar als wasch gedraaijt wordende wetten onderworpen worden, en dus zelden regt erlangen.

het is de weijnige verkeering, die met hun gehouden word, die de Bantamse Natie, booven alle andere die het eijland Java bewoonen, een soort van vreeze en onverschilligheid voor den European doet hebben, welke ras in agting en vriendschap veranderen zoude door een gemeenzaame verkeering, mits ook door de Ministers terstond goed regt gedaan wierd over de geene, die eenige molestie den inlander aandeet, 't welk in den beginne onder den gemeenen man wel eens plaats zoude hebben.

Die meerdere verkeering met den inlander was voorwaar eene gewenschte zaak voor de Compagnie, want deszelfs bediendens zoude alhier met vrij wat meer reeden van weetenschap de zaaken kunnen behandelen, dan wel thans [1], daar de Commandeur, van het geheele Rijk, buijten de Rijksbestierder, Opperpriester en Sabandhar en nog 2 à 3 perzoonen van de Koninklijke familie, misschien geen 4 Rijksgrooten van perzoon en geen van alle in haar hoedaanigheeden kent, en er ook niet wel van kan geïnformeert worden, dewijl de Kooning, die meer dan eenige zijner voorzaaten jaloers over de verkeering met zijn onderdaanen is, zulks niet gaarne ziet. Aan s' Comp^s. Ministers word daardoor de waare staat en de behandeling der zaaken verborgen gehouden, en mogelijk legt er agter die staatkunde meer verborgen als men denkt, maar

---

[1] Voorheen wierden de zaaken door den Commandeur met den Rijksbestierder afgemaakt, dog thans geschied alles door den Kooning zelf. Schoon een Vorst die zijn Rijk zelf bestiert, te prijzen is, nogtans was het te Bantam beeter de oude gewoonte weeder te volgen, dewijl de Rijksbestierder, door de Compagnie aangesteld wordende, min of meer aan dezelve verpligt is, en de Commandeur zig ook wat vrijer teegen hem durft uijten. Dog deeze teegenswoordige Koning verbied de zijnen, om bij den Commandeur, schoon gerequireerd word, te verschijnen, maar Zijn Hoogheid in zoo een geval te waarschouwen.

Dit is een blijk van mistrouwen, en dus mijns dunkens een bewijs, dat er iets agter schuijlt, het zij dat de Koning vreest, dat de Rijksbestierder den Commandeur te wijs zoude maaken; dog hij heeft dat thans niet te vreesen, dewijl de teegenswoordige een heel onnoozel man is, hoe wel hem nogtans de kunst om geld te winnen door den Opperpriester wel geleerd word; het zij er nog iets anders agter schuijlt, dat schielijk geweeten zoude worden, wierd aan de overige Javaanse grooten meede de verkeering met Europeezen niet belet.

dewijl het meeste wat men daarvan hoort losse gerugten zijn, past het niet dezelve ten papiere te stellen.

Laat ons dus voortgaan, om, het zij bij Resolutie, ofte zelfs bij het aanweezen deses Konings, want er zijn middelen om dien Vorst daartoe te disponeeren, dewijl zijn eigebelang er meede gemengt is, om (zeg ik) die middelen aantewijzen, waardoor het Rijk, en vooral de Compagnie, ten uijterste bevoordeelt zoude worden.

En hier onder reekene ik de aanmoediging tot huwelijken onder den gemeenen inlander meede een voornaame zaak te zijn, dewijl daardoor het land meer en meer bevolkt zoude worden; en om het dikwils scheijden, dat hier onder den inlander plaats heeft, voortekoomen, kon men beijde, man en vrouw, ijder in het bijzonder, in zoo een geval, eene boete ten voordeele des lands opleggen; daarenteegen, die met vrouw en meer als 3 kinderen belast was, voor zijn persoon, en die met meer als 5 kinderen belaaden was, voor zijn geheele huijsgezin, vrijdom van alle lasten en heerendiensten verleenen, zoo lang tot de kinderen 16 jaaren oud geworden zijnde, zelfs weeder tot de cultuure bequaam wierden.

Dat men de Chineesen en anderen dus ook aanmoedige, om zig hier in de boovenlanden te etablisseeren, en zig voornaamentlijk op de peeper culture toe te leggen, dan zal er in 15 à 20 jaaren bijnaa' geen peeper meer van Lampong noodig weezen, daar thans nogthans de grootste partij van daar gehaalt word [1].

In den jaare 1683 wierd door de Ambassadeurs van den toen regeerende Vorst aan Haar Hoog-Edelens opgegeeven, dat er van Tjeringin

[1] Ten tijde en op order van den Commandeur FAURE zijn er tusschen Poelo Marak en Bantam tuijnen aangelegt door de s' Compagnies onderdaanen, welke aldaar woonden, onder dezelfde verpligting als de Bantammers om voor ijder hoofd 500 peeperranken te onderhouden. Die tuijnen, genaamt Salira, Cahal, Secon, Poelo Marak, en Soemoer Goelo, over ijder van welke een Comps. Mandadoor gestelt was, waaren ten tijde van den Commandeur MAIJBAUM nog in weezen, dog zijn thans geheel vervallen, dewijl het grootste gedeelte der Maleijers (de ongetrouden ten minsten) van Bantam verhuijst zijn, om van de lastige, en teegen hun dank opgelegde dienst op s'Comps. prauwen op de buijtenposten (dat eertijds door s'Konings volkeren gewillig gedaan wierd en nog gaarne zoude gedaan worden) bevrijd te weezen.

(hetwelk eigentlijk de westzijde van Bantam beteekent) alleen een en twintig duijzend picol, dat is 7000 Bahra, zoude kunnen geleevert worden, daar thans, de Oostzijde er meede onder gereekent, qualijk 1200 Bahra uijt het Bantamse aangebragt worden. De Lampongs wierden door dezelfde Ambassadeurs gereekent s' jaars 6000 picol ofte 2000 bahra te kunnen opbrengen. Toulang Bauwang, dat thans niet noemenswaardig is door zijn schraale leeverantie van 50 tot 200 Bahra, wierd toen "een peeper-rijk gewest" genoemt, en alleen op over de 2000 Bahra peeper s' jaarlijks geschat. Sillebhar, dat zig kort daarnaa aan de gehoorzaamheid van zijn Vorst onttrok en thans door de Engelsche Compagnie bezeeten word, kon 24000 picols peeper s' jaars opbrengen. En schoon zoo een groote quantiteit nooijt in een jaar aan de Compagnie geleevert is, kan het wel weezen, dat dezelve geplukt wierd, maar nu en dan in sluijk aan de Engelse of vreemde inlandsche smokkelaars verkogt wierd, waarvan de weegen toen nog niet regt gestopt waaren, dewijl voor den jaare 1683 een ijder tot Bantam ten handel voer.

Dit is ten minsten zeeker, dat in oude tijden hier meer peeper geleevert wierd als thans. De grond van Bantams Rijk is nog dezelfde, en de natuur, als een goede moeder, zal nooijt weijgeren den ijverigen planter zijn arbeid te beloonen; waar van daan komt dan de minderheid der leeverantie? Ik denk dat het gebrek aan volk meede een reeden daarvan is. Ik zeg *meede*, want het is alleen de reeden niet; de slegte betaaling, die zij in de boovenlanden ontfangen, is zoo wel als meer andere, wil men de gerugten gelooven, reeden van dies verloop.

Het zij hoe het zij de cultuure raakt hoe langer hoe meer in verval en de waare reeden word verzweegen ofte is onbekend [1].

---

[1] In den jaare 1763 is men begonnen, op voorstel van den Commandeur FAURE, een opneem der peepertuijnen in de boovenlanden te doen, en daar van de grootste verwagting te krijgen, gelijk de uijtkomst ook getoond heeft dat het getal der planters en boomen, altoos gesteijgert is tot den jaare 1776, wanneer het meest op dezelve voet gebleeven is, waar van wij wel bijnaa tot reeden zouden durven geeven, dat de opneem tans voor een plaisirtogtie gehouden word, ofte om bij de arme Javaanen wat geijten, padij, ofte geld, bij die het hebben, optedoen, en dus word er de hand maar meede geligt, en meest naa het voorige jaarsrapport te werk gegaan,

Dan, volgens mijn plan te werk gaande, en vooral in den beginne, daar het meeste van zal afhangen, (want het is genoeg bekent hoe moeijelijk een Javaan van oude gewoontens aftebrengen is, en s' Comp^{s}. Ministers, met agterlaating van hun eijgen belang, het waare intrest van hunne betaalsheeren zoo wel als de gelukstaat van een geheel Landschap bedoelende) zoude de hier vooren aangehaalde quantiteit, zoo verre Bantam aangaat, met er tijd gemakkelijk kunnen geleevert worden, daar toch volgens de contracten ijder Bantammer booven de 15 jaaren, die in het gebergte, daar de peeperculture goed is, woont, verpligt is jaarlijks 500 boomen te onderhouden, en volgens calcul in 1763 bij afgaande brieven aan Haar Hoog-Edelens in de maand Augustus is opgegeeven, dat elke 1000 boomen s' jaarlijks 10 Bahra peeper kunnen uijtleeveren; schoon volgens particuliere berigten aan den Commandeur MEIJBAUM zal^{r}. gedaen, op Toulang Bauwang 2500 en op Samanca 1500 peeperranken noodig geoordeelt wierden, om 10 Bahra te leeveren, dus de berigten verschillende zijn, of de Bahra op de Lampongs grooter. Daar er blijken van zijn, dat, in den jaare 1722/3, door de Compagnie van hier vervoert zijn 18825 bahren peeper, daar er ten tijde van den Commandeur REIJNOUTS, van 1767/8 tot 1771/2, in 5 agtereen volgende jaaren, samen 55134 Bahren, dus over de 11000 's jaars door een gereekent, ingekogt zijn, waarom dan zoude de leeverantie niet weeder op de zelfde voet kunnen gebragt worden?

---

dat dan met weijnige verandering gecopieert word, en als een nieuwen accuraaten opneem word opgegeeven.

Want ik geloof, bijaldien men het opgegeeven getal der vrugtdragende boomen eens accuraat vergeleek met de peeper, die daarvan geleevert word, dat men daarin de proportie verlooren zoude vinden. Hier agter volgt een lijst der gedaane opneem der peepertuijnen, zeedert den jaare 1763 tot 1786.

Laat men geen oorlog, gebrek aan geld, pokziekte en diergelijke schoon

GETAL DER BOOMEN.

JAARGETAL.	PLANTERS.	VRUGTDRAGEND.	JONGST GEPLANTEN.	TOTAL BOOMEN.
1763	2294	74988	229895	304883
1764	3809	80723	1052490	1133213
1765	3739	115083	1774400	1889583
1766	3888	144460	1856560	2001020
1767	3777	153870	1911200	2065070
1768	3736	223670	1809750	2033420
1769	3992	305140	1665570	1970710
1770	5022	1044160	1464110	2518270
1771	5605	1690510	1117340	2807850
1772	5804	1820360	1086140	2906500
1773	5926	1898060	1065740	2963800
1774	6023	1915160	1100890	3016050
1775	6121	1932260	1136040	3068300
1776	6012	2221330	788770	3010100
1777	6249	2347480	579593	2917370
1778	5877	1720345	1121797	2842142
1779	5122	1092973	1092973	2185946
1780	5580	1113049	1703046	2816095
1781	5830	1422405	1488241	2910646
1782	5843	1674310	1237445	2911755
1783	5805	1418066	899834	2317900
1784	5712	1378262	1480900	2859162
1785	5579	1584833	1196384	2781217
1786	5510	1858172	938574	2796746 [1]

De neevenstaande lijsten zijn van Bantam op zig zelve genoomen. De leeverantie van de Lampongs, voor zoo verre dezelve heb kunnen naagaan (zijnde er geen slaapers van de jaarlijkse rapporten, die Haar Hoog-Edelens toegezonden zijn hier gehouden), is geweest als volgt:

[1] De schrijver zegt niet welke hoeveelheden peper telken jare van het opgegeven aantal ranken is verkregen. Slechts enkele oogsten geeft hij op, te weten, die van 1780, 1781, 1782 en 1786. Het hoogste produkt (dat van 1786) was 2106 bahra's, het laagste (dat van 1781) 872 bahra's.

Red.

schijnende oorzaaken te baat neemen [1], de waare reeden word verzweegen, de voornaamste van alle mag men te regt zeggen geleegen te zijn

---

LAMPONGSE PROVINTIËN.

JAARGETAL.	POETI.	TELLOK.	CALIANDA.	SECAMPONG.	SAMANCA.	PAMET.	TOELANG BAUWANG.	NIEBON.	TOTAL.
1780	1130	1165	2900	639	800	705	100	295	7734
1781	498	783	2551	789	1238	893	37	235	7024
1782	581	603	1473	307	1088	415	20	182	4669
1786	293	344	1518	210	175	637	25	236	3438

In den jaare 1766, schreef de Resident van Toulang Bauwang het volgende aan den Commandeur en Raad te Bantam, dato 30 7br.

"Aangaande het point dat tot voorzetting en aanmoediging der peeper-culture "zoude kunnen dienen (mijns bedunkens en daar de Abongse hoofden mij al meenigmaal "over gesprooken hebben), is dat zij in voorige tijden voor haar peeper 7½ Spaans reaal "hebben bekoomen, jaa nog ten tijde van den Radeen TJACCRA NAGARA, dog in den "beginne van zijn Regeering en na dato is vermindert op 7 Spaanse reaalen. Indien "het nu weeder op den ouden voet quam, namentlijk dat zij 7½ Sps. voor haar pee- "per kreegen, geloof dat zulks merkelijk tot aanmoediging zou strekken, en kan ook "niet zien, of de Koning kan zulks gevoegelijk doen; daer een bhaer alhier, soo als "gemelde Vorst dezelve inkoopt, is groot 250 foelakken, en heb het zelfe nagegaan "en gewoogen: een foelak weegt 4 ℔, zoodat de Koning teegenswoordig de bhaer "van 1000 ℔ betaald met 7 Sps. realen." Schoon daar onderzoek naa gedaan zijnde, bevonden wierd, dat de foelak grooter was als die van 's Konings Regent, schoon de peeper op Lampong nog vol stof is en hier eerst moet geharpt worden, nogtans zoude men uijt de excessive overwigten des Konings moeten besluijten, dat de Bhare met dat al op Lampong nog grooter als op Bantam is.

[1] Hebben alhier tien duijzend man (volgens sustenu van den teegensw. Commandeur, dat ik nooijt heb willen gelooven en meer mét mij, want niemand van ons heeft die troepen gezien, ofte het exerceeren geleert, buijten eenige weinige manschappen, die ordinair teegen het uijteinde der vasten tot staatsie voor den Koning op zijn nieuw-jaarsdag moeten afvuuren) hebben dan, zeg ik, 10,000 man, geduurende den oorlog kunnen op zijn Europeaans gewapend, met monteerings gekleed, en geëxerceerd worden, zonder het getal der planters, dat geduurende dien tijd veel eer vermeerdert is (vide de lijst der zelve op page. 136) te verminderen, dan kan men den oorlog geen schuld geeven, en na den oorlog hadden al was het maar de helft

in de slegte, en eijgenbaatige regeering van den teegenswoordigen tijd. Het is mijn doelwit niet, deeze en geene persoonen van pligtverzuijm ofte erger te beschuldigen, dat zij verre van mij; 's Compagnies belang heeft mij de pen in de hand doen neemen, en dat vordert voor mij eeniglijk de zaaken, en niet de persoonen te verhandelen; dus zal ik tot een bewijs van mijn onderstelling arithmetice betoogen, dat de waagen niet regt gaat. Of het nu aan den voerman of aan de paarden haapert, dat laat ik op zijn plaats; dat weet ik, dat er verbetering in te maaken is, zoo men de regte middelen, die ik aan de hand geeve, gebruijken wil.

(Het Handschrift bevat hier een aantal opgaven omtrent de misbruiken die bij het in- en uitwegen van de peper plaats hadden en omtrent de middelen, waardoor eene voor de Compagnie voordeeliger inrigting zou kunnen worden ingevoerd. Die bijzonderheden worden met stilzwijgen voorbijgegaan).

Ten tijde toen de post van Lampong, die nu te Toelang Bawang is, op Poeloe Lagondi geplaatst was, wierd er scherp toegezien op de smokkelvaart der Mandhareesen en andere natiën door Straat Sunda.

---

dier krijgshelden zig (gelijk eertijds de Romeinen deeden) weeder tot den akkerbouw kunnen begeeven, dat is te zeggen, peeper gaan planten.

Betaald de Compagnie altoos (gelijk om reeden der iterativen afhaal van peeper met klijne kielen nu spoediger dan ooijt geschied), dan kunnen geen gebrek van geld voor reeden geeven. Want dat de Kooning de jurragans altoos zoude moeten voorschieten, is onnoodig. Als zij bij terugkomst de peeper zelf aan de Compagnie leeverden, en ijder voor zijn deel terstond betaald wierd, zonder dat het geld eerst door des Rijksbestuurders handen ging, zouden zij wel geld vinden of geldschieters om op Lampong te gaan handelen.

Of de pokziekte niet wel tot een pretext gebruijkt wordt van zommige Lampongers, om liever haarlieder peeper aan Mandareese of Engelse smokkelaars te verkoopen, die meer betaalen en van wien zij beeter behandeling genieten, als van de Bantammers, zoude ik niet stellig durven verzeekeren, maar heb nogtans reeden om het eenigsins te onderstellen. Ik zal mogelijk, indien de moeijte, die ik neem, om onder de hand van hun handel geinformeert te worden, met succes bekroont word, in der tijd met meer zeekerheid daar over schrijven.

Na het opbreken van die post zijn er somtijds nog kruistogten op dezelve gedaan, dog meest vrugteloos. Nu word hun in 't geheel geen leed toegebragt; zij vaaren af en aan met geheele partijen, de meesten ververssen zig op de Duizend eijlanden, nominatim op Poeloe Panjang en Poeloe Calappa, zoo wel in 't gaan als in 't koomen, en verhandelen daar een gedeelte hunner laading. Ook doen er veele in 't terugkeeren de Lampongs aan, alwaar ik niet twijfele of zij zullen zig van peeper (zoo de gelegenheid zig opdoet) zoo wel voorzien, als volgens haar voorgeeven van olijphantstanden, vogelnestjes of stofgoud, terwijl zij toch altoos eenige amphioen aldaar verdebiteeren.

Dikwils passeeren die weg uijt zelfs sloepen en inlandsche barken, die de naamen van aanzienlijken des lands gebruijken tot vrijgeleide.

Die vaart heeft, zoo veel ik heb kunnen nagaan, nietteegenstaande alle verbooden daarteegen, van ouds af onafgebrooken plaats gehad, zoo door de Straat Sunda, als bezuijden 't eijland Java om. Een gedeelte dier vaartuijgen doen Bancahoelo aan, dog de meesten vaaren langs de Westkust van Sumatra, en op de daar langs leggende eijlanden tot Achin toe, die dan terugkoomen met slaaven, goud, vogelnessjes, tripans, schildpadneussjes, enz. Die Padang of Bencoelen aandoen, brengen meest amphioen, lijwaaten en camfer meede, en die zijn het eijgentlijk die de naam van smokkelaars verdienen, want de andere kunnen (ofschoon zij wel zonder Comp^s. passen vaaren) niet gereekent worden door hun smallen handel de Comp^e. te benadeelen.

Nieuwe kruijstogten om die vaart te stremmen, zouden nieuwe en vergeefse ongelden naa zig sleepen, dewijl het onmooglijk is de Straat en de Zuijdwal van Java zoodanig te bezetten, dat er de vaart geheel door gestremt wierd. Nogtans was het niet kwaad, dat er van Bantam, alwaar men bij de hand is, gestaadig een waakend oog op hunnen handel gehouden wierd, en teevens goede verstandhouding op de Duizend eijlanden en sommige plaatsen aan de overwal, om zoo tijdig van haar smokkelhandel onderrigt te worden, dat men er eenigen van opligte; waartoe (salvo meliore) het beste was, een ijgelijk tot de aanhaling van sulke vaartuijgen, die (wel te verstaan) in goederen door de Compagnie aan zig gereserveert handelen, te qualificeeren, mits zulks aan

't Ministerie te Bantam aangeevende en een condemnatie, door weegen van regten, teegen de aangehaalden obtineerende, en de aanhaalder, wie hij zij, met 't provenu der aangehaalde en geconfisqueerde goederen, naa aftrek der Justitie ongelden, te favoriseeren. Dit is mijns eragtens het eenigste middel dat met effect die morshandel zal te keer gaan, dewijl zulken order rugtbaar wordende onder die soort van handelaars, hun een gegronde vrees zoude veroorzaaken, en zij zig, zelfs bij hunne gewoone klanten, niet zeeker agtende, door den tijd in hunne vaart ten minsten Lampong, of de eijlanden van Bantam, niet meer aan zouden doen.

Nooten-Muscaatboomen zijn, zoo veel mij bewust is, thans alle in het Bantamse uijtgeroeijt; de grond nogtans in de gebergtens is zeer goed tot de culture derzelve, en zoo eene andere natie (dat God verhoede!), zig van dat Rijk meester maakte, was het te vreezen, dat er die specerij maar al te wel zoude voortteelen en de Nederlandsche Compagnie daardoor benadeelt worden.

Olij. Bijaldien er geen zoo zwaare belasting door den Koning op de olij gesteld was, hetgeene geleegentheid heeft doen zoeken om dezelve door alle omweegen uijt het Bantamse uijttevoeren, waardoor ze op Bantam zelve hoe langer hoe duurder word, zoude de Comp^{e}. jaarlijks van een goede quantiteit dier vettigheid voor de hoofdplaats kunnen voorzien worden. In het landschap Tjeringen zijn de calappusboomen zoo overvloedig, dat sommige jaaren de olij ter reede in de vaartuijgen geleevert, niet meer als 14 duijten de kan komt te staan, daar de Comp^{e}. nogtans (zoo ik mij niet bedriege) te Batavia altoos 12 stuijvers betaald.

Het was zeer nuttig dat de Koning zijne onderdaanen aanmoedigde, om het geheele land door alle jaaren een groote quantiteit van die nooten te planten, waartoe de grond overal kostelijk is. Hierdoor zoude de Compagnie zig met er tijd voor een vrij geringer prijs als teegenswoordig, van olij kunnen voorzien. Bij elke van deeze soort reflectiën kan ik niet naalaaten uijt te roepen: O! ongelukkig Bantam! daar natuur u alles zoo mildelijk meededeelt, waarom leert wijsheid u niet van haare gaaven een nuttiger gebruijk te maaken?

Opneem van peeper. In het begin van 1787 wierd de Assistent C. H. CRAMER gedecerneert om de jaarlijkse opneem der peepertuijnen in de boovenlanden te doen. Ik had den Commandeur reeds meer dan eens over die opneemen onderhouden, en meende 't toen mijn pligt te zijn Zijn Ed. nogmaals voor oogen te houden, dat ik in het zeekere onder de hand geinformeert was, dat dezelve gemeenlijk geschieden ten lasten der Ed. Compagnie, zonder eenig nut, als voor de gecommitteerdens, die de opneem als een plaisirtogtie waarneemen, en zig verbeelden eenelijk gezonden te zijn, om die onagtzaam in 't onderhouden der tuijnen geweest is, wat op den zak te kloppen. Het was van gevolg dat den Assistent CRAMER strictere ordres dan ooijt meedegegeeven wierden, om op alles naauwkeurig agt te slaan.

Dat zulks meer geschiedde op hoop van, eeven gelijk in voorige jaaren, favorable rapporten te krijgen en mij daardoor van onwaarheid te overtuijgen, blijkt hieruijt, dat het hiernaa geinsereert rapport, in de maand Meij of 't begin van Junij reeds door de Gecommitteerdens aan den Commandeur ingeleevert, in Augustus nog niet aan de Hooge Regeering is gecommuniceert, en na mijn vertrek (vertrouwe ik zeeker) wel geheel zal agter gehouden weezen.

Ik voorzag meede wel dat de gen. Assistent, door eijge intrest gelokt, den ouden slenter wel weder volgen zoude en de peeperplanters, ijder naa gelang van hun verzuijm, boetens opleggen, waarom ik hem, buijten mondelinge recommandatie, op zijn togt nog een nadrukkelijke brief schreef, hem ten kragtigsten aanbeveelende, van zig opregt en naa waarheid in zijne opgave te gedragen, de gevolgen ter zijner schaade afschilderende, indien hij, gelijk zijne voorgangers, zig eeniglijk ophield, om de planters met afkooping te mollesteeren, en hem daarenteegen aanbiedende, om, mits hij mij getrouwelijk opgaf, hoe veel hij door afdoening onder de hand met de planters zoude gewonnen hebben, hem zulks uijt mijn privébeurs te vergoeden; welk laatste ik geloof meer effect gedaan heeft als al 't overige. Hij hield dan, zoo verre mij bewust is, zijn woord en dus heb ik mijne belofte aan hem ook volbragt.

Hoedanig het dan met die jaarlijkse opneem toeging, zal blijken uijt het hier naa volgende rapport, dat den Commandeur is overgegeeven,

en waarvan ik geen swaarigheid gemaakt hebbe, mij door den gemelden gecommitteerde een eijgenhandig en geteeekent dubbelt te doen geeven, hetwelk ik nog hebbe, dewijl ik niet twijfelde (gelijk door de uijtkomst, tot mijn vertrek toe, bevestigd is) of de Commandeur zoude hetzelve voor de leeden van den Raad zoo wel als voor de Hooge Regeering verborgen houden.

Uijt dat rapport zal blijken hoedanig de zaaken te Bantam zeedert eenige jaaren behartigt zijn; het zal teevens tot een bewijs strekken van al 't geene ik in mijne bedenkingen over Bantam omtrent het verwaarloozen der peeperculture gezegd hebbe. Ik zal het voornaamste alleen uijt 't zelve melden, dewijl het voor 't kort bestek van dit werk te langdraadig is om hetzelve, met de daarbij geannexeerde beantwoorde instructie, intelassen.

Naa de inleiding, die strekt om den gebieder te onderrigten hoe de assistent zijn best gedaan heeft om 't hem opgedragene stiptelijk naar te koomen, begint hij met deeze woorden:

"Nogtans moet ik met leedweezen UWEd.Gestr. ter kennisse bren-
"gen, dat, schoon daartoe alle middelen zijn in werk gestelt, niet naa
"begeerte de tuijnen persoonlijk heb kunnen bezigtigen, eensdeels omdat
"de weegen, bijzonder om de Z. en Z. O., ten eenemaale ongeschikt zijn,
"anderdeels omdat de tijd te kort bepaalt was, zoodat wij wel het grootste
"gedeelte der tuijnen hebben moeten overlaaten aan de ons meede ge-
"geeven zendelingen of zoogenaamde panlakkos en piekeniers des Ko-
"nings, gelijk in ons rapport breeder zal blijken, en alhoewel wij hun
"op het allerserieuste dies bezigtiging aanbeveelen, behaagt het hun
"evenwel bij terugkomst ons gedurig een egaal en onveranderd berigt
"te brengen, dat de peeperranken steeds goed en zoodanig wel zijn
"bevonden, dat bij confrontatie met het rapport van het jaar bevo-
"rens, dat altoos komt te egaliseeren, zonder dat eenig rankje verdort of
"door ouderdom verminderd is, dan wel dat er een eenig was aange-
"plant; daarenteegen vernaamen wij bij eijge visitatie, dat alle de ran-
"ken, zoo niet ten eenemaale verwaarloost, eene minderheijd uitwijsen,
"gelijk nog breeder in mijn agter deeze geannexeerde specificatie kan
"werden beoogt, hetwelk zelf ider weldenkende in consideratie geve, of

"dat een goed vermoeden kan opleeveren? Mijns dunkens, word hier-
"in zo min UWEd.-Gestr. ordres als onze begeerte, die zulks ten na-
"drukkelijkste is opgedragen, voldaan, en mij doet sulks met meerder
"vastigheid veronderstellen, omdat zoodanige panlakkos of piekeniers zelf
"Javanen zijn, die zig zeekerlijk onder den anderen verstaan en hun leed
"aan ons verzwijgen, hetwelk tot groot nadeel der peepercultuur strekt,
"daar men nooijt een wezentlijke bevinding kan inleeveren. Ook worden
"de wegen na de tuijnen wel expresselijk, zo als mij klaar is gebleeken,
"verwilderd en ongenaakbaar gemaakt; dog wanneer men hen ten sterkste
"persuadeert om die te ruimen en ons, hoe beswaarlijk ook, daar heen
"te leijden, zo behaagt het de mandoors der campongs, ons door om-
"weegen te traineeren en daardoor dies exacte besigtiging te vermoei-
"jelijken."

Waarvan hij dan een geval aanhaalt, dat hij verpligt was terug te keeren ..... vervolgende ..... "terwijl wij 's anderendaags, ten sterk-
"sten aandringende om deeze peepertuijnen te visiteeren, door een bee-
"ter lijding gevoert wierden, zo, aldaar genadert weezende, ontwaar-
"den wij wel dadapboomen dog geen peeperranken. Uit dien hoofde
"vond een onder ons goed, de Mandoors dezer tuijnen te arresteeren
"en na Bantam te verzenden," ..... enz. Vervolgens zegt hij "deeze
"mijne bevinding die, schoon ik wel alles hadde willen in het werk stel-
"len, om in voldoening van de ordres en intentie van UWEd.-Gestr.
"te laaten gevolg neemen (?) heb ik met leedweezen die behandelinge
"mij moeten laten welgevallen, zonder nogtans mijn begrip te kunnen
"vestigen, hoe dat mijne voorgangers voordeelige rapporten van hun eigen
"visitatie UWEd.-Gestr., die wel nadrukkelijk bij instructie art. 1 zulks
"ons demandeerd, hebben kunnen inleeveren, daar nu in een jaar tijd
"dus groot een verschil konde plaats vinden. Dog naar dat mij voor-
"komt, is deeze optogt en peepervisitatie nimmer naa gemoeden ge-
"schied. Nogtans laate ik alle vorige behandelinge daar, dog dewijl
"ik mij, zo wel als mijnen meedegezel, zuiver vinden, en geenszints
"die behandelinge betragt hebben, ook zo min van ons als ten aanzien
"van 's Konings Hoofden zijn agtervolgd, schoon aanzoekingen genoeg
"door de mandoors der verwilderde plantagies zijn gedaan geworden."

Vervolgens meld hij, dat hij in het laatst van Maij, aan de eerste kampong voorbij Ceram, genaamt Bankallot, drie mandoors met het grootste gedeelt van het volk op de vlugt bevond.

"De tuijnen waaren wij niet in staat, dan door behulp van 's Ko-"nings zendelingen, te laten opnemen door dat ze verwaarloost waaren. "Zij gaven voor reeden, dat de Mandoors opgelegt zou zijn 's jaars "optebrengen, de eerste en tweede ijder 100 sanga en de derde 60 sanga "padij. Deeze campong sorteert, volgens vorig rapport, onder Kiaij "Aria WIERYA COESOEMA, die de planters telkens bij het leeveren van "peeper na wil en welbehagen betaald, te weeten met eenig grof lin-"nen, kleedjes, neusdoeken, enz.; dit vernomen hebbende, moesten wij "ons maar voortspoeden na een aldernaast gelegen Campong, ons tot mid-"dernagt op reijs begevende, omdat het volk hier ons geene leevensmid-"delen heeft kunnen verschaffen. Vervolgens kwamen wij op Campong "Cawoeng Sawang, gehoorende onder Ratoe BAGOES PANGOELOE, de man-"door Rangeen genoemt. Alhier waren de peeperplantagies ten eene-"male in disordre en verscheide der dadapboomen en de daaraan groei-"jende ranken vernielt; dezelve verontschuldigde zig, door dat eenige "dagen te voren eerst was in zijn Campong terug gezonden door Pa-"ngerang SOERA MANGALA [1], die hem drie maanden in het blok te Ban-"tam had laten secureeren, beschuldigende hem een van des Pangerangs "slaven vervoert te hebben, dog verneemende het vertrek der Gecom-"mitteerdens, is hij ongelukkige gelargeert, gelijk door ons klaar is kun-"nen worden gezien dat zijne voorgevens geene voorwendsels zijn, aan "beide zijne beenen die nog van de boeijen uitgeholt waaren; in welken "tusschentijd hem ook door meermelde Pangeran SOERA MENGALA zijn "voorraad van 100 sanga padij was ontnomen, waardoor hij ons ver-"klaarde in de uiterste armoede te zijn geraakt, biddende des mogelijk "te bewerkstelligen de terugbekoming zijner padij."

Alles woordelijk hier in te lassen zoude te veel schrift vullen; ik zal alleen in korte woorden melden, dat hij op dezelve toon voortgaande, verders zegt, dat op Campong Sumak (dezelfde Pangeran toe-

---

[1] Vide deszelfs caracter later beschreven.

behoorende) het volk klaagde, dat in een jaar tijd geen duit betaling voor hun peeper hadden ontfangen, dat de Campong thans onder de Ratoc ANOM behoord en hun lieden, buijten peeperplanten, nu weder een nieuwe last van 150 sanga padi 's jaars was opgelegd.

Op Campong Mampeng-kollot waren de tuijnen geheel verwildert en 121 van de planters gevlugt, waarvan men de reede niet konde uitvorschen.

Dan gaat hij voort: "Wij hebben in het generaal bijna alle de tuij-"nen van die contrijen in een zeer slegten staat gevonden en de plan-"ters alle klagende, dat zij of geheel niet betaald, of met kleederen en "andere goederen ten duurste aangerekent worden; nogthans is het anders "gelegen met de tuijnen die de Koning, de Rijksbestierder of Adji Gabiel, "ook eenige weijnige andere Hof-grooten, onder zig hebben; ook bevonden "wij, toen wij aan de kant van de Jaccatrase landen kwamen, dat aldaar "grootelijks gesmokkeld wierd in allerlij waren, waarop niet meer gepast "word. Zij kwamen met geheele troepen, met tabac-pikels, waaronder "dikwijls contrabanden vermengd worden, en verkopen hetzelve pu-"bliq enz.

"Ten aanzien der tuijnen aan de West geleegen, zo hebbe ik de eer "UWEd.-Gestr. te berigten, dat dezelve even en zelfs slegter gesitueert "zijn dan die om de Z. en Z. O. kant, schoon de hoedanigheijd der "plaatsen tot deeze culture beeter waare; de tuinen van de Campong "Bongat, sorteerende onder Pang[s]. KASSATRIAN, vonden wij ten eene-"malen gedistrueert, en een minderheijd van 20000 bomen (vide speci-"ficatie) enz.

"Ad idem te Pasier Oerie, van denzelfden enz. Onder 't opneemen "van den Campong Prakan-telang, welkers persoonlijke visitatie ons door "UWEd.-Gestr. geboden was, ontwaarden wij dat de tuinen meede ten "eenemale verwaarloost waare en geene vrugten meer konde voortbren-"gen, door dat er aan de dadapboomen geene ranken meer groeijen, het-"welk niet kan voorbijgaan bij deeze (ingevolge schuldigheijd) ter ken-"nisse te brengen, terwijl voor het overige de volkeren tot deezen arbeijd "bestemd, zo wel als die van de Oost, niet minder hun nood klagen "over de betaling der te leeveren peeper, enz."

Aldus luid het rapport van 1787, waarbij de Gecommitteerde de

hem medegegevene instructie, meede beantwoord, gevoegt had, waarvan ik eenige zaaken, die aanmerkingswaardig zijn, zal aanhaalen. Bij Art. 3 zegt hij dat schoon de aanhanden zijnde volkeren, zelfs meer als hun opgelegd word, konden planten en onderhouden, zij er nogtans geheel geen werk van maken; de arbeijd begint tegen dat de Gecommitteerden naderen en die niet klaar kan komen; zij snijden in haast eenige versche ranken af en steeken die om de dadapboomen in den grond, om ze voor jong aangeplante te doen doorgaan, gelijk hem (zegt hij) meer dan eens gebleeken is.

Bij Art. 4 meld hij dat bijaldien de Koning stricter ordres gaf, om de planters niet te mishandelen, en hunne nooddruft hun niet ontnomen werd, dat zij dan ongetwijfelt ijveriger in hun. werk zouden zijn.

Bij Art. 5 zegt hij dat hij nog eene meenigte ongecultiveerde landen, die goed zijn voor de peeperteelt, en leeglopende volkeren, die daartoe konden geëmploijeerd worden, gerencontreerd heeft en dat zij zelfs des noods zoo goed 1000 boomen, als de nu hen opgelegde 500 boomen elke man, zouden kunnen onderhouden.

Bij Art. 6 zegt hij, dat hij geen Wettangers [1] of Comp^s^. onderhorigen, in de bovenlanden gerencontreert heeft.

Volgens opgave van denzelfde Gecommitteerden, schoon hij, gelijk gemeld, alle tuijnen niet wel konde opnemen, waaren dit jaar, in vergelijk van 't vorige, ruim 48 duisend ranken van peeper en 171 planters om de Oost, en circa 112 duizend ranken om de West, minder bevonden. Indien zulke rapporten waar zijn, gelijk er niet aan te twijfelen is, wat heeft men zig dan verder te verwonderen over het verval van Bantam? In alles blijkt, dat er een verkeerde directie plaats heeft, gelijk ik verder zal aantoonen, latende aan de wijsheijd der Hooge Regeering om daaraan, door gepaste middelen, te remedieeren.

Paarlen. Dat er paarlen bij 't Prinsen eijland gevonden worden, is

---

[1] *Wettangers*, een bastaard woord ontleend aan *Wettang* (*Wetan*) — het Oosten — *Wettangers* zijn dus menschen uit het Oosten.

Red.

mij door meer dan een Bantammer verzekert, nogtans heb ik nooijt gelegentheijd gevonden om daarvan in het zeekere onderrigt te worden.

Toulang Bawang. Dat gewest is van ouds voor zeer peperrijk beroemt geweest; de grond is er nog dezelfde als te vooren, dus het wel de moeijte waard zoude zijn, efficacieuse middelen tot herstel der pepercultuur in die provintie aan de hand te neemen, dewijl er nu 's jaars maar 80 tot 100 bahra peper uit die geheele contrije gelevert word, dus de culture aldaar geheel vervallen is, waarvan de reedenen gemeld hebbe in mijne beschrijving van dat gewest, waaruit de middelen van redres van zelfs kunnen opgemaakt worden.

Vergadering, enz. Gedurende mijn aanwezen tot Bantam wierd er geene gezette vergadering gehouden, nog in 't politique, nog in 't justitiele. Veele Comp^s^. onderdanen, die klagten hadden in te brengen, wisten niet waar zig te addresseeren. Op mijn voorstel wierd eijndelijk alle maanden Commissie of voldag gehouden, dog zulks duurde weder geen vol jaar; zo 't schijnt viel zulks de Secretaris en gecommitteerde leeden te lastig, dewijl nu en dan geen klagers verschijnende, voor niet een kwartier uurs gekleed moesten zitten. Dus gaat het met alles onder een slappe subordinatie.

Ik denke niet dat er veele van een ander gevoelen zullen zijn wanneer ik hier aanrade om, door zeekere vaste dagen te bepalen tot het houden van vergaderinge, in die inconvenienten te voorzien.

Mij dunkt de Vergadering van Politie kon alle maanden eens, in 't begin der maand, die van Justitie in 't midden der maand, en de Commissie of voldaagen, alle 14 dagen gehouden worden; al viel er niets extraordinairs voor, daar is altoos wel so veel sujet, dat men een half uur bij den anderen komende, 't zelve ten dienste der Comp^e^. besteeden kan.

Verpandelingen. Het schijnt te zijn gepermitteerd Bantammers als pandelingen in dienst te neemen, mits van geregtelijke, en bij de Bantammers valabele bewijzen voorzien zijnde; zulks is nogtans in de laatste tijden geheel arbitrair verboden geworden, tot merkelijk ongerief van

veele arme Comp^s. dienaaren, wien, daar zij geene middelen hebben om zig van slaven te voorzien, nu ook verboden word om zig door Bantammers te laten oppassen, waardoor in geval van ziekte vooral veel verdriets komen te lijden.

Het was dus allernuttigst voor 's Comp^s. dienaaren, dat hun 't houden van Bantamse pandelingen of huurlingen gepermitteerd wierd, onder de nodige restricties en borgtogt, dat zij niet uijt het land zouden gevoerd worden, hetwelk gemakkelijk te verhoeden is.

De Commandeur GOLLENESSE is de eerste die zoo veel van de Bantamse Koningen heeft kunnen verkrijgen, dat hem gepermitteerd is geworden een rijtuig en paarden te mogen houden, zijnde dit een voorregt welk die Vorsten altoos aan zig hebben gereserveert gehouden.

Na het onderbrengen van dat Rijk door 's Comp^s. wapenen, zoude men zeer gemakkelijk de door de Compagie aangesteld werdende Vorsten van dit gewaand en belaggelijk voorregt hebben kunnen doen afzien; maar die daar belang in hadden, waren die geene van wien zulks geheel niet afhing, en de andere waren mogelijk blijde dat regt alleen te mogen genieten.

Zo eene ongezonde en eenzame plaats als ons etablissement tot Bantam is, moet op alle mogelijke wijze voor 's Comp^s. dienaren aangenaam gemaakt worden, waartoe de permissie tot het houden van rijtuijgen, als eene zoete uitspanning, veel zoude contribueeren. Men zoude, den Koning ten gevalle, daar eenige restricties aan kunnen vasthegten, omtrent het fatsoen of de pragt der rijtuigen en haar toebehooren, en omtrent de rencontres van den Vorst, waaraan, schoon nog zo strict, zig een ijder, ben ik verzekert, gaarne onderwerpen zoude. De paarden zijn te Bantam niet alleen voor een bagatel te krijgen, maar ook zeer goedkoop te onderhouden, dus zoude dat een uitspanning zijn waarin een ijder, groot en klijn, kon deelnemen. Ik ben verzekert dat wanneer een Commandeur, zonder ijdle hoogmoed, geappuijeert met de voorspraak van Haar Hoog-Ed^s., den Koning met ernst om die permissie vooralle Comp^s. dienaaren verzogt, zulks hem bij de eerste rencontre zoude toegestaan worden. Schoon dit articul op zig zelfs niet absoluut tot ver-

beetering van 's Comp^{e}. belangens te Bantam strekt, nogtans dewijl het verblijf aldaar van Comp^{e}. dienaaren daardoor veraangenaamt en hun situatie gemakkelijker worden zoude, zo heb ik niet kunnen nalaten dit mede onder de pointe van verbeetering voor Bantam te laten invloeijen, dewijl de bevordering van het welzijn der dienaaren aan dat der Comp^{e}. en des Konings is vastgehegt. Die het eene behoorlijk bevordert, doet het andere geen afbreuk.

De zeeroovers. Geheel de Lampongse stranden waaren voorheen verblijfplaatsen van zeeroovers, maar vooral de rivier Toelang Bawang, alwaar het landschap Denthe, aan de mond der rivier, tot een schuilplaats voor een geheel volk van dat ras verstrekte. De boovenlanders hadden daardoor gelegentheijd om slaven te kopen, zijnde het de door die roovers op zee geroofde manschappen, dewelke tot het bebouwen hunner pepertuinen en rijstvelden dienden. Te dier tijd bloeiden de landen van peeper, maar na het verjaagen en uitroeijen dier roovers begon de cultuur allengskens te vervallen, gelijk ik omtrent Bantam hebbe opgemerkt, waarom men (dunkt mij) het gebrek van slaaven mede onder de reedenen van verval der peperteelt tellen moet, dewijl een vrij Bantammer in het generaal niet meer werken zal, als zo veel hem nodig is om de honger en het gebrek voor te komen. Ter vervulling van dit gemis van slaven, komt mij weder niets zoo gepast voor als 't toelaten van Chineezen en vreemde inlanders tot het planten van peeper.

De zeerovers speelen nog dikwijls hun rol in de Bantamse waateren, zelfs in de bogt van Bantam zelve en in 't zigt van onze vlag, op klaaren dag prauwen vermeesterende; jaa des nagts durven zij wel in de bogt te landen en het volk van hunne slaapsteeden te ligten.

Ik heb er dikwijls expedities op zien onderneemen, maar altoos met verkeerd overleg en wanneer het te laat was, zijnde het volk, daarop uijtgezonden, van de straaten geprest, meest ongewapend en onwillig, schoon er dan evenwel nog groten ophef van gemaakt werd.

Ik zoude bij mijn tijd drie gevallen te Bantam kunnen opnoemen, waarin het opbrengen van een of meer zeeroversprauwen, bijaldien het beter ernst geweest was, zeker geweest ware.

Bijaldien er dus te Bantam eene vaste schikking en ordre plaats had, zoude dat gespuijs zeer ligt voor altijd uit die streeken kunnen gehouden worden, waartoe ik dikwijls mijne gedagten heb laaten gaan, en waartoe (onder verbeetering) het volgende voorstelle.

De Koning van Bantam zal altoos in dienst hebben een vlootje bestaande in:

1 groote pandjadap, bemand met 40 koppen,		
en voerende	4 metalen 1 ℔s	12 snaphaanen,
	6 dito of ijzeren ½ ℔s	eenige pieken,
	6 draijbassen ¼ en ⅛ ℔s	150 ℔ kruid,
1 klijne pandjadap bemand met 30 koppen.		
en voerende	2 metaale 1 ℔s	8 snaphanen,
	2 dito ½ ℔s	eenige pieken,
	6 draijbassen	100 ℔ kruijt,
12 vissers	prauwen, opgeboeijt en versterkt op de wijze als de zeerovers prauwen, waarop 12 riemen gemakkelijk konden dienst doen en des noods 16, elk bemand met 20 koppen, en voerende	
	2 grote draijbassen	8 snaphaanen
	6 klijne dito	50 ℔ kruijt.
Te samen	14 vaartuijgen en 310 koppen.	

Zeekerlijk Bantams rijk is tans niet florissant genoeg om de ongelden van zo een armement alleen op 's Konings reekening te kunnen stellen, waarom de twee groote prauwen en de aanstelling van dier hoofden alleen voor 's Konings reekening zullen blijven, waartoe dan ook bekwame en aanzienlijke persoonen verkiesen moet, en onder de manschappen mede officieren moet aanstellen, dewelke alle een vast tractement van het rijk moeten genieten; de overige twaalf prauwen zullen ten laste der rijksgrooten koomen, die daartoe zelf hoofden (onder approbatie des Konings) zullen aanstellen.

Van die vloot moest te Bantam altoos de helft gereed leggen, zo dat zij effectif binnen 6 uuren naa gegevene ordre onderseijl konden uitgaan, en de andere altoos op kruijstogt zijn. Over de eene helft moest een

Admiraal ('t hoofd der groote prauw), en over de andere helft een Vice-Admiraal ('t hoofd der klijne prauw) 't gezag voeren.

Al wat zij op eene regtvaardige wijze buijt maakten, moest hun geheel afgestaan worden en na regt verdeelt worden, behalven de schuldige zeerovers, die aan de Justitie moesten overgelevert worden, onder betaling van 30 Rijxd[s]. voor een bevelhebber, en 10 voor een gemeene onder hun; zelfs voor elke kop van een doden vijandt, die te weeten in 't gevegt gesneuvelt was, moest hun door de Compagnie mede vijf rijxd[s]. afgegeeven worden. Deeze vaartuijgen konden den Koning (bij gelegenheijd) teevens tot expressen na de Lampongs dienen, waartoe men nog al een expres vaartuijg nodig heeft.

Zij konden ook op Mandhareese of andere prauwen kruijssen, die zonder passen of met verbooden waar vaaren, en in 't generaal geregtigt weezen, alle vaartuijgen, die zij onder weg rencontreerden, te visiteeren; dog moesten aan zekere instructiën en vooral aan 't inventariseeren van alles wat zij naamen, onderworpen zijn, zoodat zij nooijt als op geregtelijk onderzoek 's Compagnies en 's Konings wegen, in possessie hunner prijsgelden mogten gesteld worden.

De bepaaling hunner kruijstogt moest drie maanden zijn, zig als dan vervangende; d'eene divisie der vloot moest niet t'huijs komen, voordat door d'andere vervangen was, opdat er altoos kruijssers in zee waaren.

Van hunnen kruijstogt terugkomende, moest elke eijgenaar der prauwen verpligt weezen deselve terstond schoon te laten maken en des noods te repareeren, en weder in goede order te brengen binnen een behoorlijke tijd, ofte, zoo er meer als een maand tot dat werk nodig was, terstond een ander vaartuijg in plaats moeten leeveren, even als de andere van alles voorzien. Ter reede leggende, moesten in ijder vaartuig altoos, dag en nagt, ten minste drie man huijsvesten, en de eijgenaar borg zijn voor de overige manschap altoos te zullen bij de hand zijn, om, gelijk voren gezegt, in 6 uuren tijds altoos reisvaardig te kunnen weezen. Ik durf verzeekeren, wanneer hieraan de hand gehouden wierd en zulken order in vigeur was, dat er meenig stout zeerover opgebragt zoude worden en de waateren omtrent Bantam vrij wat vijliger zouden zijn, als nu.

Aan de handelprauwen zouden voor de veijligheid, die hun daardoor be-

zorgt wierd, eene geringe belasting kunnen opgelegt worden, waarmede de ongelden voor den Koning of zijn Grooten, wat konde vermindert worden.

Ligters, barken ofte andere Comp^{s}. vaartuijgen zijn in dit geval onnut, omdat de zeevaartuijgen der roovers zeer ligte en extra wel bezeilde vaartuijgen zijn, zodat zij de groote Europesch getuijgde vaartuijgen altoos kunnen ontsnappen. Dus de Comp^{e}., bijaldien goedgevonden kon worden dezelve mede in die lasten te doen deelen, tot bevordering des welzijns van het rijk, niets gevoegder kon opgelegt worden, als het geschut daartoe te leenen, en 'sjaars 1000 ℔ kruit of minder daartoe te verstrekken, buijten, als vooren gezegt, de premiën voor de krijgsgevangene ofte gesneuvelde vijanden. Waarmede ik denke de vaart op en van de Lampongs, en na Batavia, geheel veijlig gemaakt zoude worden, en niet, gelijk thans, menig vaartuijg met peper door de zeeroovers genomen zoude worden, waarvan men te Bantam kwalijk te hooren komt.

BESCHRIJVING DES KONINGS EN DER HOFGROOTEN.

De tegenwoordige Koning van Bantam heeft van zijn jeugd af door de dependentie, waarin hij het Rijk van d' Ed. Compagnie zag, groote vrees en eerbied voor dezelve gehad. Hij heeft ook meer dan eens getoont den European zeer genegen te zijn. De Commandeur MEIJBAUM heeft door zijne hoffelijke manieren veel gecontribeeert om dien Vorst in zodanige dispositie te onderhouden. Nogtans, dewijl de Priesters zijner Godsdienst altoos veel invloed op hem gehad hebben en hij het Mahometaandom met een blinden ijver aankleeft, zo is hem een soort van stroefheid, die in zeekere opzigten wel afkeer mag genoemd worden, jegens de Christenen bijgebleeven, dewelke nog grooter geworden is sedert dat de vreemde paapen zulken grooten ingang op Bantam, en vooral aan het hof gevonden hebben, zonder dat daarop van Comp^{s}. wegen eenige meerdere agt geslagen is, als nu onlangs door de Hoge Regeering zelve, zodat de Vorst, die zig in veele opzigten naar de Europeanse

manier in kleeding, huijshouding, enz. geschikt had, op eenmael weder geheel van manieren verandert is.

De armoede, waarin de Vorst door een verkeerde behandeling van zaken vervallen is, dwingt hem tot allerlei momentaneele middelen van herstel zijner finantiën de toevlugt te neemen. Het is te wenschen en ik twijfele niet, of hij zal, door de onlangs met ernst gedane adhortatiën en door de ondervindinge geleert, dat dusdanige middelen op den duur zijn Rijk ruineren zouden, daarvan afzien en zig met ernst toeleggen, om de peperculture als de hoofdzaak aantezien en die voor alles en op allerlei wijze in zijn land animeeren. Wanneer hij overtuijgd zal zijn, dat zulks zijn intrest is, zal hij degeenen die hem Comp^e^. weegen daar daartoe aanmaanen, meer gehoor geeven. Hij heeft tot 's Comp^s^. opperhoofd aldaar ijmand nodig die ferm is en wel ter tonge, anders worden 's Comp^s^. belangen verwaarloost.

Tevens moet het ijmant weezen, die zig in alle zijne handelingen herinnert, dat hij de Comp^e^. representeert, en noch de eerebewijzen die de Vorst hem doed, voor zig zelfs in het particulier neemt, noch uijt particuliere glorij meer vordert, dan de Vorst verpligt is te doen, en in alle gevallen om geen zaaken van weijnig belang aan de Koning, die zijn zwakheeden heeft als andere menschen, ongenoegen geeft; daarentegen moet hij in zaken van gewigt vrijmoedig 's Comp^s^. belangen voorstaan, om den al te grooten invloed voortekoomen, die de Vorst wel zoude kunnen pretendeeren. In 't generaal is 's Konings carakter een vermenging van goede en min goede hoedanigheden, naa de omstandigheden waarin hij zig bevind.

Ik heb hem gekent jeegens de Nederlandschen Compagnie met het hart van een Vorst en de trouw van een Vassal, dog altoos straf jeegens zijne onderdaanen, uit hoofde dat hij wantrouwig is (en met reden) of sommigen zijner Rijksgrooten geen al te groote conversatie met Europeanen houdende, alle zijne daden critiseeren, en hem daardoor minder bij de Compagnie geacht maken zouden. In de laatste jaaren heeft hij zig veranderlijk in al zijn doen getoont; een liefhebber van pracht en staatsie heeft hij veel geld vermorst aen pragtige gebouwen, fraaije meubelen, kleederen voor zig en zijn gevolg, heden dus en morgen anders

leevende, dan vermaak scheppende in het houden van een grooten stoet van allerleij honden, dan in tortelduijven, dan door de lust bevangen om alle schoone vrouwen van zijn land te bekennen, op hetzelfde oogenblik zat van alle zijne lusten tot onvermoeid bidden, heele nagten lang, overgaande; koopziek zonder voorbeeld, heeft hij zig op het laatst zoo diep in schulden gestooken, dat van het eene uijterste tot het andere overgaande, zijn koninklijke hofstoet in een particuliere huishouding veranderd heeft, en, om geld in handen te krijgen, diverse meubelen en andere goederen, jaa een partij door hem zelfs gedragen kleederen, zowel als die van zijn geweese gevolg, publiq heeft laten opveilen en verkoopen: zaaken die een Vorst niet betaamen en waarvan de Commandeur hem gemakkelijk had kunnen en moeten detourneeren.

Tot besluijt. Indien men de Vorst een wijnig in zijn blinden godsdienstigen ijver kon maatigen of zelfs eenige agting voor de Christelijke godsdienst in hem verwekken (dat ik gansch niet voor onmogelijk houde) en indien een kundig en ongeïnterresseerd hoofd 's Comp[s]. wegen op Bantam resideert, die hem helpt zijne zaaken voor eerst wat in order te brengen, zodat hij behoorlijk zijn fatsoen kan houden, zo zal ras de grond van 's Vorsten carakter te voorschijn komen, hetwelk ik dan gerust kan beschrijven te zijn, goedaardig, grootmoedig en edel, en dan zal men niet als die eene faut bij hem bemerken, dat hij zig niet ligt van een eenmaal aangenomen gevoelen laat verzetten, bijaldien hij zig inbeeld zulks zijne regten zoude benadeelen; maar dewijl hij ten uijterste aanminnig en vriendschaphoudend is, zo zal hij, mits hem gelijk in de zaak gegeven word, altoos uit edelmoedigheijd, op verzoek van iemand daar hij agting voor heeft, van zijne regten afzien.

Eer ik melding van de Rijksgrooten en hun caracter maake, moet ik vooraf laten gaan, dat de weijnige conversatie die men te Bantham met hun kan houden, doordien de Koning zulks zo veel mogelijk teegengaat, gevoegt bij de geveinstheijd die den Bantammer als aangeboren is, niet toelaat dat men met eenige zekerheijd hunne hoedanigheden beschrijven kan. In het generaal zijn zij bij den European en inlander bekend voor zulke, gelijk ik ze hier zal beschrijven.

Pangeran RADJA MANGALA, een eijgen broeder des Konings, dog van

een andere, en wel van koninklijke bloede gesproten moeder, is volgens het regt der natuur de naaste tot de kroon, dog is kort voor het verheffen van den tegenwoordigen Koning, dewijl hij zig teegens de bestelling der Regeering zogt aan te kanten, na Banda gebannen, alwaar hij nog leeft. Hij was heerszugtig en wellustig van aart, zo godsdienstig niet als deezen Koning, maar den Europeaan wel zoo genegen. Hoedanig zijn caracter thans is, na zijne verneedering, zal men te Banda best weeten.

Pangeran MOCHI.

Is van dezelfde ouders als de voorige, een jongeling, vreedzaam en stil van aard, bij Europeaan en inlander genoeg bemint, dog hij word niet voor al te geestig versleeten, schoon zulks met de jaaren kan veranderen, dewijl nog zeer jong is.

Pangeran RADJA NINGRAT.

Een onegte broeder des Konings, Capitein van 's Konings lijfwagt, geboren RATOE BAGOES, gelijk alle onegte Konings kinderen getituleerd worden, en door deezen Vorst tot de rang van Pangeran verheeven.

Deeze leeft stil en bemoeijt sig weinig met zaaken; hij is door Europeaan en inlander beijde geagt en bemint, zijne huijshoudelijke hoedanigheeden zijn bij ons weijnig bekent.

Pangeran SOERA MANGALA.

Broeder des voorigen. Is hoofd van 's Konings abdi's of zogenaamde rijksslaaven.

Deeze leijd een slegt leeven, geen vriend van ijmand als in schijn, hoogmoedig en straf over die onder zijn gehoorzaamheid gesteld zijn, weinig geagt onder zijn gelijken, omdat hij sijn eijgen fatsoen en geboorte te kort doet.

Pangeran SOURA NASPADA.

De derde onechte broeder des Konings, Officier in desselfs lijfwagt.

Deszelfs caracter, als nog jong zijnde, kan veranderen, dog zoverre thans bekend is, schijnt hij de voetstappen zijns ouderen broeders te zullen volgen.

Pangeran COESOEMA DI WIRIA.

De vierde onegte broeder des Konings, mede Officier in deszelfs lijfwagt.

Van een beeter reedelijk caracter als de twee vorige en een stil en vreedzaam leeven lijdende. Hij is den Europeaan niet zeer genegen, maar ingenomen voor de regten van zijne Natie.

Ratoe BAGOES SLEMAN.

Als de vorige, dog dewijl hij tot nog toe met geen titul gehonoreerd is, schijnt hij bij den Koning zijn broeder weinig geagt te zijn. Bij den inlander is hij niet in aanzien; schoon weinig onder de Europeanen bekent, zo weet men egter dat van zijn hoedanigheden niet veel goeds te zeggen valt. Er zijn nog twee jonger onegte broeders des Konings, die zelden te voorschijn koomen, en van wiens hoedanigheden ik niets heb kunnen te weeten krijgen. Alle de opgenoemde Princen van den bloede leeven als particulieren, en hebben bij den Vorst zeer weinig in te brengen, leevende meest van hetgeene hij goedvind haar te geeven. Onder den inlander zijn zij mede niet genoeg in aanzien, om, zo er zig eenige onrustige geesten onder bevonden, ooijt iets te kunnen onderneemen.

Pangeran RADJA COESOEMA.

Oom van de Koning, van wiens vader hij een onegte broeder was.

Deeze is van een deugdzaam caracter, ofschoon hij de naam heeft van wat geldgierig te zijn; hij is oud en afgeleeft, brengende zijn meeste tijd door in godsdienstige oefeningen en dagelijks het verval zijns vaderland beschreijende.

Ratoe BAGOES RAMLANG, is een eijgen dog jonger broeder van deeze. Hij is bij ons niet als in naam bekent.

Pangeran ARIA ADY SANTIKA.

Egte zoon van den in 't jaar 1753 geabdiceerden Sultan.

Een groot liefhebber van de amphioen, waarbij hij zijn meeste tijd doorbrengt half slaapende, nog gezellig voor den Europees, nog voor den inlander. Arglistig en geheim in alles, gevreest en geagt bij sommigen, zoude hij bij extra ordinaire voorvallen het zijne intebrengen hebben. Hij word geschat rijk te zijn, en dat hij veel van deezen Koning te pretendeeren heeft.

Pangeran ACHMAT.

Een jonger vleeschelijke broeder van den vorigen. Stil van aard, dog

mede overgegeeven aan de amphioen en de wellust. Den Europeaan zeer minzaam ontmoetende, is hij bij hun veel geagt.

Pangeran CASSATRIAN.

Een klijnzoon van den op Ambon geweest zijnde en aldaar overleden Sultan, door Pangeran CASSATRIAN zijn vader, dus neef van den regeerenden Sultan, opzigter van 's Konings visvijvers en vaartuijgen.

Deeze is hebzugtig en wilkeurig van gedrag, meede veel gebruijk makende van amphioen. Den Europeaan is hij niet zeer geneegen, als om intrest halve en bij den inlander zeer gevreest; en onder de rijksten van den lande geteld.

Pangeran NATABAYA.

Een onegte broeder van den Sultan Ambon, dus oudoom van deezen Vorst, is altijd voor woest en wreed van aard bekend geweest, het leeven van zijne minderen weijnig agtende (dus beschreef de Koning zelf hem, volgens de opgave van den Commandeur, in zijne ziekte A°. 1785.) Naderhand egter is hij vreedzaam en zelfs een steun en beschermer van verdrukten geworden, en den European uijterlijk veel geneegentheijd toedragende. Dewijl hij een ouden vos is, veel gehoor aan Arabische Priesters geevende, en een meester in het veijnzen, is daar nogtans geen peijl op te trekken; somtijds is hij bij den Koning zeer gezien en somtijds legt hij achter de banken. Hij is wel begoed, bezittende, buijten contanten en juweelen, veele landerijen.

Pangeran ABDUL RAUP.

Een neef des Konings, geheel overgegeeven aan de amphioen, waarin hij sterk plagt te smokkelen, wijnig geacht bij de inlanders, geen vriend van Europeesen, als intresthalve.

Pangeran MOCHAMAT SALÉ.

Een broeder van deezen, omtrent van dezelfde aart, dog een godsdienstiger leeven lijdende.

Pangeran ABDI — neef des Konings.

Een doorbrenger en liefhebber van amphioen, in geen aanzien bij den Vorst of de Grooten, geen groot verstand bezittende, dog den Europeaan zeer geneegen, met welke hij gaarne verkeert. Hij word beschuldigt zig met slaaven verleijding te geneeren.

Er zijn nog veele afstammelingen van Bantams Koningen, zo dat er zelfs een gehcele negorij is, die bijna door geene anderen bewoond word, dog zij zijn alle uijt onegten bedde gesprooten en geen hunner is genoeg in aanzien, dat er eenige melding van verdient gemaakt te worden.

De gegeven beschrijving der hoedanigheden van de voornaamste Princen van den bloede te Bantam, is in 't generaal niet vlijend voor hun; dan, dat men de voorjaarige Compagnies papieren met onpartijdigheid naleeze en men zal bevinden, dat de teegenwoordige Princen hunne voorouders nog in ondeugden niet evenaaren, en dat zij zig veel stilder en geschikter gedragen, hetwelk veel is toe te schrijven aan de mindere magt en rijkdom, die zij thans bezitten, zijnde de meesten zoo arm, dat zij geheel van 's Konings weldadigheid moeten afhangen, waarom men hunne geringe vermogens van geest meest kan toeschrijven aan eene kwade opvoeding. Ik twijffele niet of zij zouden, door een gemeenzame verkeering met de Europeesen, meerder vrijheid en minder dependentie van den Vorst, geheel ten goede veranderen, zo zij niet, ten minsten haare kinderen en hunne jongeren; haare schijnbare ongeneegentheijd voor den Europeaan komt meest voort uit vreeze voor den Vorst, die hun de verkeering met dezelve ten sterksten verbied.

De volgende Rijksgrooten zijn niet van koninklijke afkomst, maar door deezen Vorst tot hunne tegenswoordige staat en waardigheeden verheeven, als:

Pangeran WIGNIA DI RADJA, oud Rijksbestierder.

Hij wierd den voorigen Rijksbestierder, om deszelfs ouderdom, in 1779 tot adjunct toegevoegd, dog is ten tijde van den Commandeur MEIJBAUM eenige tijd in disgratie aan het hof geweest. Nogtans, omdat men een man van moed en overleg benodigt was, stelde men hem aan tot bevelhebber der vloot, die de Koning van Bantam in 1782 uijtruste, om, geconjungeert met 's Comp^s. gewapende scheepen, de post van Samanca weder op de Engelse te heroveren, in welke expeditie, gelijk bekent is, na genoegen geslaagt hebbende, is hij weder in gunst bij den Vorst gekomen, vooral naa den dood van den Commandeur MEIJBAUM, die zijn vriend niet was, en hem bij eene memorie praeparatoir beschreef als argligtig en wel ter tonge, voor wiens stille menées men

zig Comp^{e}. weegen ten uijtersten wagten moest [1]. Het zij hoe het zij, naa den dood van den Rijksbestierder DIPA NAGARA, wierd hij tot dat aanzienlijke ampt door den Koning voorgedragen, dog hetzelve geen ses maanden bekleed hebbende, wierden er eenige beschuldigingen tegen hem opgemaakt, en hij op verzoek des Konings weder afgezet, waarvan ik onder de hand vernam dat de voornaamste reeden was, dat hij zig het gezag van voorige Rijksbestierders (die zich door de Compagnie gerugsteund agtende, zich vrijelijk over de zaaken uijtlieten, en zich de onderhandelingen met 's Comp^{s}. Ministers aantrokken) weder zogt aan te matigen, schoon hij daarom zig in 't een of ander wel kan mistast hebben, waarvan ik hem niet kan vrijspreeken, dewijl de handelingen der Grooten voor 's Comp^{s}. bediendens altijd zoo veel mogelijk verborgen worden.

Naa zijne demissie heeft WIGNIA DI NATA zig op een vroom en godsdienstig leeven toegelegt, brengende zijn meeste tijd met den alcoran door, waardoor hij weder veel invloed bij den Vorst, die, niet te wel van goede raadslieden voorzien, somtijds niet weet waar zig te wenden, gekreegen heeft. Hij heeft zelfs verzocht als Pelgrim naa Mecca te mogen gaan, hetgeene hem door zijn Vorst geweijgert is.

Als men deeze persoon grondig kende, en hem bij zijn zwak (de ambitie) vatte, zoude hij de Compagnie, schoon men zegt, dat hij goed Mahometaans in zijn hart de Christenen haat, van veel nut kunnen weezen.

In desselfs plaats wierd aangesteld:

Pangeran MOCHAMAT TAYEB, een onnozel en dom mensch, zonder het minste vooruijtzigt, en in het geheel niet geschapen tot de waarneeming van zo een gewigtig ampt, als dat van rijksbestierder.

De meeste maniance van zaaken is hem ontrokken, de vrees van, gelijk zijn voorganger, ongevraagt zijne demissie te krijgen, maakt dat hij zig alles laat welgevallen, wat de Vorst of zijn vertrouwden doen; hij

---

[1] Deze memorie bezit ik en is door den overleedene opgemaakt, anno 1780, toen hij zich flateerde tot Commandeur van Malabar aangesteld te worden, waarin eenige pointen tot onderrigting van zijnen vervanger begost te beschrijven, dog dewijl hij zig naderhand in zijne meeninge zag teleurgesteld, wierd deeze kladmemorie onder eene partij onnutte papieren in een mand gesmeeten, waaruijt ik dezelve, na des Commandeurs dood, heb uijtgezogt, als nog waardig om tot onderrigting te dienen.

is gevreest nog geagt, omdat er geene verongelijkte onder zijn bestier heul kan vinden.

Pangeran COESOEMA DI RADJA, bijgenaamt SCHIPPERS, zo men zegt, omdat hij op recommandatie van den Commandeur SCHIPPERS, door deezes Konings vader tot die rang verheeven is.

Deeze leijd een stil leeven en is wel gezien; hij word in zaaken van wijnig belang, dikwils door den Vorst geraadpleegt en geëmploijeert.

KÉ FOKKÉ NAJANOEDIEN, de Hoogepriester, thans President van den Raad van Justitie, waarin hij na willekeur regt doet. Hij heeft weinig doorzigt, is schraapzugtig van aard, en den Europees wijnig geneegen, hetgeene men van een Mahometaans Priester in de India's ook met geen reden verwagten kan.

KÉ HADJI TABIB, oom van de vorige en oud Hogepriester, voor welk ambt hij bedankt heeft, omdat zijn Vorst in het houden der vasten de nieuwe wijze volgt, die een dag met de oude verschilt, en welke door een pelgrim van Mecca hier onlangs is ingevoert; voor 't overige zeer geagt om zijn kennis in de godsdienst en om zijn stigtelijk gedrag.

De mindere amptenaaren zijn:

KIAY ARIA BANDITA. Sabandhar des Konings aan den boom van Speelwijk. Deeze is dom in staatzaaken, maar gesleepen op zijn intrest en het uijtvinden van allerlij klijne belastingen op de in- en uijtvaarende vaartuijgen, voor het overige juijst van geen kwaad caracter. Hij verkeert amptshalven veel met Europeesen. De Koning maakt veel werk van hem, zoo omdat hij onder 't gevolg van zijn grootvader mede na Ambon gegerelegeert is geweest, als om zijn vrouwswille die 's Konings ordinaire boodschapster is, zodat, indien hij wat meer doorzigt had, het ampt van Rijksbestierder onlangs zeeker het zijne had geworden.

Hij is de eijgentlijke boodschapper van den Koning bij den Commandeur en vice versa Comp^{e}. weegen, dog die bediening word meest door zijn vrouw NIEY RADEENG, een geweese bijzit van des Konings vader, waargenomen, dewelke daarin ook afgeleert, 't talent heeft van niets te zeggen met veel woorden, en alles uijt te hooren, zonder dat zij ergens na vraagt, waarom zij bij den Koning in groot vertrouwen staat en tot alle geheijme onderhandelingen gebruijkt word.

KIAY ARIA ASTRA DINATA, bijgenaamt KAMAL.

Is opziener van 's Konings peeperpakhuijzen. Een zijner voorouderen was een Chinees metselaar, die zig liet besnijden en ten dienste des Konings veel voorname gebouwen en bruggen aangenomen en voltoijt heeft, waardoor in rijkdom en aanzien toenemende, zijn zoon tot opziender van de peperpakhuijzen is benoemt, met belofte, dat die bediening erfelijk in zijne familie blijven zoude, gelijk ze nog is.

Ten tijden van den Commandeur MEYBAUM wierd KIAY ARIA KAMAL tot de meeste boodschappen van belang tussen de Koning en de Commandeur, en KIAY ARIA BANDITA meest tot huijshoudelijke zaken gebruijkt, dog naderhand verminderde het credit van den eersten merkelijk, zodat hij thans bijna als vergeten leeft. Hij heeft zig arm genegotieerd op de Lampongs, en is daarbij met lighamelijke plagen zodanig bezogt, dat bijna niemand meer met hem verkeerd, en hij een voorwerp van medelijden is geworden. Hij droeg den Europees een goed hart toe, en was meer Comp[e]. dan Koningsgezind, zodat hij in zijn fleurige staat regt geschikt zoude zijn geweest tot Rijksbestierder, als de peperculture sterk voorstaande en de landzaaken volkomen kundig, dog in zijn tegenswoordige en elendige staat is niets van hem te verwagten.

Tommogon RAKSA DI BAWA, is een broeder van den overleden rijksbestierder DIPA NAGARA, dog daarom in geen groot aanzien.

Hij is Sabandhar des Konings aan den boom van Carrangantoe, welk ampt hem zoo veel opbrengt, dat hij ordentelijk bestaan kan. Hij knevelt den smallen handelaar zoveel niet als de andere Sabandhar, BANDITA.

Van caracter is hij een stil en vriendelijk oud man, den Europeaan (zoo 't schijnt) wel geneegen; zonder pretentie zijnde, zal hij zijne dagen denkelijk in rust aan den boom eijndigen.

Nog veele pangawas of rijksgrooten zijn er, die onder den Europeaan voor 't meest onbekend zijn, en die door den Koning tot diverse diensten werden gebruikt, sommige tot opzigters over zijne gebouwen, andere tot zendelingen ofte overbrengers zijner beveelen naa de bovenlanden of de Lampongs, andere stelt hij aan tot Regenten van zeekere negorijen te Bantam en op de Lampongs, wiens meeste werk is degeenen die onder haare gehoorzaamheijd staan de veeren te besnoeijen en arm te maa-

ken. Deze alle komen niet genoeg in aanmerking om daarvan veel te schrijven, ook niet van de zogenaamde Raadslieden van de Paceban, dewelke van hetzelfde alloij zijn.

Dog eene is er van dewelke ik verwagt dat hij met er tijd in consideratie zal koomen tot groote eerampten en misschien wel dat van Rijksbestierder.

KIAY ARIA ABOE CASSAM namentlijk, van wien in 1787 geschreven wierd, dat de Koning hem, zowel als de Regent van Samanca, van zijn post als Regent te Toulang Bawang, uit soupcon van malversatie, ontslagen en ter verantwoordinge opgeroepen had. Het bleek bij zijne terugkomst dat het uitgedagte voorgeevens waaren, waarvan het te verwonderen was, dat men gebruijk dorst maaken in 's Comp^{e}. brieven, daar het publiq was, dat hij reeds driemaal om zijn verlossing had laate verzoeken, die hem niet toegestaan wierd, dan toen eindelijk zijn broeder Maas ABOE NAIM in persoon de Koning een brief van zijn broeder bragt, en mondeling dezelve appuijeerde om zijn broeders ontslag te verkrijgen. Bij zijn aankomst te Bantam heeft hij zig ook terstond in 's Konings gunst weeten te dringen, zoodat hij provisioneel het lang opengestaan hebbende ampt van Secretaris waarneemt, en in andere zaken mede door de Koning gebruijkt word, hetgeene hij verdient om zijn goed oordeel en kennis van zaaken, schoon voor 't overige niet veel goeds van hem te zeggen valt, zijnde schraapzugtig en gesleepen om, even als de groote hoop Bantammers, zig met het sweet zijner minderen te verrijken.

Nog is te Tjeringin een Gouverneur van dat landschap. Men zegt dat die provintie altoos door een Erfpangeran is bestiert geworden: ik heb er geen bewijzen van gevonden, schoon veele inlanders mij zulks verzeekert hebben. De jongste Pangeran overleeden zijnde, is er altans een ander tot bevelhebber van dat landschap benoemt, den INGABEY CARIM, die de moordenaar van onzen posthouder hebbende laaten ontslippen, in schijn met 's Konings ongenade gedreigt was, en nu veel eer schijnt beloont geworden te zijn.

Over klijne campongs en pepertuijnen zijn mede hoofden gestelt, dog zij komen weijnig in aanmerking, en verkeeren in het geheel niet met Europeesen, zodat zij ons alle onbekent zijn.

In het generaal is groot en klein te Bantam de Compagnie veel eerbied toedragende, den meesten is 's Konings afhankelijkheid van zijn Leenheer bekend. De religie en de jalousie over hunne vrouwen, waaraan in 't generaal daar te lande groot gebrek heerscht, omdat de grooten er bij douzijnen moeten hebben, dit zijn de eenigste redenen van afkeer tegen den Europees. Wanneer men hun in dat opzigt toegeeft, is met de Bantammer alles te doen wat men wil, en van hem alles te verkrijgen, dewijl zij de onderdrukking van hunne heeren meest moede zijn en dus gaarne onder Compagnies heerschappij zoude overgaan.

Des Konings staatkunde is, zulks zoo veel mogelijk voor te koomen, waarom hij zig bijzonder jaloers betoont over de verkeering der Europeeze met zijne onderdaanen, bevreest zijnde dat veele klagten en ongeregeldheden zouden rugtbaar worden.

De Grooten zijn elkander in 't generaal afgunstig, van welke dispositie des noods voor de Comp^e^. goed gebruijk zoude kunnen gemaakt worden. Zij zijn meest arm, haar voornaamste bezittingen bestaan in eenige diamanten, goud en zilver. Die pepertuijnen hebben of rijstvelden, hebben nog al een bestaan, de vrugten des lands aan hunne onderhoorigen met geringe koopmanschappen betaalende en van de winst op dezelve haar staat onderhoudende. Bedieningen, als die van Sjahbandar en Rijdsbestierder, die eenige vaste winst geven, van deeze is bij overlijden de Koning gemeenlijk erfgenaam. Dus zijn er geene die hunne kinderen veel rijkdom zullen nalaten. De meesten zijn wel te vreeden, als zij een aangename en gemakkelijke woning, een speelvaartuijg en rijpaard en eenige mooije vrouwen tot hun gerief hebben. Al het overige laaten zij zig welgevallen. Huc usque et non plus ultra.

Na aldus het meest wetenswaardige uit de handschriften van den Heer J. D. R. V. B. te hebben medegedeeld, laten wij nog eenige extracten uit de bijlagen volgen, in zoo ver zij kunnen dienen om licht te werpen op de toenmalige inrigtingen en hulpbronnen en op de verhouding, tusschen het Europesche en het Inlandsche bestuur in Bantam.

Inkomsten des konings. Van het jaar 1765 tot en met het jaar 1778, zijn de jaarlijxe inkomsten des Konings geweest als volgt:

In gemelde 14 jaaren zijn volgens de Bantamsche negotieboekjes aan de Maatschappij geleevert 128,033 bharen peper, of jaarlijx 9145 [1], dewelke gereekent tegen 15 Sp^s^. gelijk de Comp^e^. daarvoor betaalt, bedraagen .... Sp^s^. 137,175.—

hiervan stelle de helfte voor den Koning......... Sp^s^. 68,587.½

De verdere inkomsten voor Zijn Hoogheijd, zoo van de generale pagten, die alleen ten zijnen behoeven geheeven worden; item het verhuuren der gepermitteerde zuijkermoolens en andere verhuuringen van landerijen, om hout te mogen kappen, etc., stelle, na aftrek van het geene daar afgaat, te bedraagen...................Sp^s^. 12,412.½

Somma Sp^s^. 81,000.—

Amphioen. De aanhaalder zij wie hij wil, bij mijn tijd heeft de fiscaal alleen voor zig zelf daarin gefungeert, en den aanbrenger ofte aanhaalder afgezet met een *welgedaan* ofte geringe recompens. Ook krijgen de Koning of zijne Ministers daar geen deel meer van. Daarentegen, wanneer zij lieden iets van dien aart aanhaalen, geven zij er ook geen kennis meer van aan 's Comp^e^. bediendens, maar maaken de zaaken zonder hun concurrentie af.

Het placcaat van 1746 gerenoveert werdende, en algemeener bekend gemaakt, zoude dien morshandel wel wat teegen gaan; doch er diende sterk gezorgt te worden, dat er in het minste geen inbreuk meer tegen geschiedde. Er wordt teegenswoordig een sterken morshandel in dat arti-

[1] Volgens de staten op bladzijde 137 voorkomende, is deze gemiddelde hoeveelheid in het jaar 1780 nagenoeg bereikt geworden, vermits toen uit Bantam 1420 en uit de Lampongs 7734 bahra's zijn geleverd. In 1786 was de leverantie reeds gedaald tot 5544 bahra's.

Red.

cul gedreeven, als vooreerst in de bovenlanden, alwaar de Chineesen 't zelfs publiek in de negorijen te koop brengen, gelijk bevestigt word door 't onlangs aan den Commandeur ingeleevert rapport van de gecommitteerdens tot den peeper opneem van 1787. Dit zijn meest Chineesen, die van de Jaccatrase grenzen koomen, en de waar zelf is gesmokkelde amphioen van Tangerang. Dus de inwoonders der gebergtens ze zelfs beterkoop krijgen als tot Bantam, alwaar er een monopolie van gemaakt is, dat door de Koning aan de Lieutenants der Chineese natie voor 300 Spaans in de maand verpagt is. Die pagter werd het regt daarom niet afgestaan om zelf amphioen van de vreemden te koopen. Neen, hij is verpligt die van de Societeit tot Batavia te neemen, maar daarenteegen mag niemand als hij amphioen, schoon bij de Societijt tot Batavia ingekogt, aldaar koomen verdebiteeren, maar in geval van invoer moet ze aan den pagter gelevert worden.

Ten tweede, op de Lampongs, alwaar de Mandhareesen, die uijt het Oosten op Bencoelen door Straat Sunda vaaren, en in haar terugkomst zomtijds de Lampongs, vooral Samanka en Calambaijang aandoen, en hunne amphioen en lijnwaaten teegen voogelnessjes, olijphantstanden, ook wel peeper, dog het laatste zeer zeldzaam, verwisselen.

Ten derden, op de zuijkermoolens tusschen Batavia en Bantam, alwaar dat deeg door de Bataviasche Chineesen, wien de moolens toebehooren, van die van Onrust ofte de omleggende eijlanden, ofte direct van de Engelsen, ingekogt word.

Ik zoude er bij kunnen voegen tot Bantam zelve, maar ik zoude der waarheid te kort doen; niet, dat daar somtijds niet wel nog een geringe quantiteit door deeze en geene oude smokkelaar ingevoert wordt, die de waakzaamheid der opzieners ontsnapt, dog daar word meer ophef van gemaakt als de zaak verdient. En ik ben in het zeekere onderrigt, dat sedert de boovenlanden oopen zijn, dat is te zeggen, zeedert de communicatie tusschen het Bantamse en Jaccatrase zoo gemakkelijk geworden is in het gebergte, dat zeedert dien tijd de winst op dien morshandel te Bantam zelve tegen het gevaar zoo weijnig opweegt, dat de gedetermineerste zig daar aan niet meer zal durven blootstellen, gelijk uijt het vorengezegde ook ligt op te maaken is.

Catoene gaarens. Dewijl de Lampongs geen capas genoeg leeveren om de Bantamse benoodigtheid te voldoen, en het zoo veel doenlijk dienstig is, de Bantammers van andere werken als de peeperteelt af te houden, hebben Haar Hoog-Edelens den Koning zeedert eenige jaaren gepermitteerd, jaarlijks een kwantiteit van 155,000 strengen catoenen gaarens tot Batavia ofte Samarang te laaten opkoopen, welk regt hij aan een Chineesch verpagt voor 1500 à 2000 Sp^s. in het jaar, die dan zijne onderdaanen het benoodigde voor het maaken van kleeden leevert, haar hetzelve zoo duur als mogelijk doende betalen. Deeze permissie is op zig zelve nuttig, maar het zoude meer aan het oogmerk voldoen bijaldien de voornoemde quantiteit gaarens door de Compagnie, met een gering opgeld voor de ongelden, aan den Koning geleevert wierd, mits dat de Vorst het aan zijne onderdaanen met niet meer als 30 pCt. avans weeder moest overlaaten. Daardoor zoude de Koning profiteeren en zijne onderdaanen nog vrij meer. Maar opdat aan die voorwaarde voldaan wierd, en er door zijn schraapzuchtige Ministers geen inbreuk op geschiedde, moest de verdeeling aan de ordinaire opkoopers van dat gaaren, onder toezigt van 's Comp^s. Ministers gedaan worden.

Goudstof. In de jaaren 1747/9 wierd er op Lampong Toulang Bawang, stofgoud voor de Compagnie ingezaamelt teegen 7 Spaans 't reaal swaarte, bij 3 of 400 reaalen te gelijk, welke in den tijd van eenige maanden door den Resident en 's Konings Regent bijeengebragt wierden.

Er is eene goudgraverij begonnen door twee burgers van Batavia, dewelke bij gebrek van kennis en goede directie te niet gegaan is.

Bijaldien zulks nogtans met beeter overleg ondernomen wierd, en de Palembanger uijt de boovenlanden werd geweert, die zig daar ophoud met smokkelen en slaaven rooven, zoude er, na de informatiën door mij genomen, nog al een naamwaardige quantiteit goud uijt die provintie aan de Comp^e. kunnen geleevert worden, die dezelve zoude indemnifieren voor de onnozel geringe quantiteit peeper, die thans 'sjaarlijks van daar word aangebragt.

Grondeijgendom. De Bantamse Vorsten zijn, van de oudste tijden af,

zoo jaloers op de possessie van haar grond geweest, dat niets de Compagnie meer moeite gekost heeft als het obtineeren van den vollen eijgendom op het erf, waar zij haare gebouwen tot wooningen voor haare dienaren en berging haarer negotiegoederen zetten wilde, gelijk te zien is bij afg. brief van 20 April 1684, alwaar de Koning HADJI voorgeeft, zulks teegen de aloude Bantamse gewoonte te strijden; dog wanneer hem voorgehouden wierd en herinnert, dat hij kort te vooren in zijn nood Lampong, Tirtaijassa en Pontang aan de Comp^e^. had aangeboden, liet hij zig overhaalen om dat erf in 't geheel af te staan.

Schoon men volgens overleevering tot Bantam meent, dat behalven opgemelde grond en het land bewesten Speelwijk, de oostkant van het fortres, langs het strand heenen tot aan de rivier Carrangantoe, meede Comp^e^. eijgendom is, nogtans heb ik daar nergens eenige blijk of bewijs van kunnen ontdekken, zoo weinig als dat de Commandeurs thuijn Comp^e^. grond zoude zijn, hoewel het laatste aangaande de teegenswoordige Koning mij zelf mondeling onderrigt heeft, dat een zijner voorouders dat stukkje land aan de successive Commandeurs had afgestaan.

Wat aangaat het eijland Panjang, het eenigste waare eijgendom van de Compagnie in het Bantamse rijk, hetzelve is den Koning ABOEL MOCHAZAN, des regeerenden Konings overgrootvaader, ten deele afgeperst, en dient thans alleen tot een speelplaats en kalkooven der Commandeurs. Dog het wierd in die tijd begeert om tot een verversplaats voor de in Straat Sunda vaarende scheepen te dienen, maar dewijl het geen waater heeft en geene inwoonders genoeg om er groententuijnen aan te leggen, zoo is aan dat oogmerk nooijt voldaan geworden. Het zoude nogtans, wanneer er meer werk van gemaakt wierd en men dat eijland deet bevolken, zeer geschikt tot het voorgestelde eijnde zijn. De grond is er zoo goed als tot Bantam, alwaar allerleij groentens, daar men werk van maakt, weeldrig groeijen, en vee zoude men er ook in genoegzaame meenigte kunnen aanqueeken, bijaldien er beeter onderzoek na vers waater gedaan wierd. Ik stel dat men er hetzelve zeeker vinden zoude, dewijl er wilde hartebeesten of reën en ander wild gevonden word, dewelke zeeker geen brak waater zullen drinken. Bij faute van dien zoude het een reegenbak kosten om aan het voorgestelde einde te voldoen.

Hoofden. Het verloop dat er thans is in de Comp^{e}. onderdaanen en vreemde natiën, onder de Comp^{e}. sorteerende, maakt de renovatie van oude ordres ten uijtersten noodzakelijk. In deeze laatste vijf jaaren vooral is het geheel versuijmd, eenige agt te slaan op de Comp^{e}. onderdanen in Bantams Rijk verspreid. De Hoofden ofte Mandoors derzelve hebben zig aan alle tugt onttrokken, en de meesten, dewijl er geen oog op gehouden word (onderdrukking van de Javaansche Grooten, op welkers land zij woonen, ondervindende) hebben een gedeelte hunner, vooral de ongetrouwden, het land verlaaten, en een ander gedeelte (te weten, die door huwelijks- ofte familieband aan 't land verbonden waren) zig aan de Bantamse regeering onderworpen, naamentlijk zig voor Konings onderdaanen uijtgegeeven, dewijl zij als Comp^{e}. onderhorigen geen protectie van de wetten meer mogten genieten.

De aanmoediging van vreemde natiën tot het bewoonen der Bantamse boovenlanden, zoude de Comp^{e}. zeer voordeelig kunnen worden, wanneer hun getal zoo sterk aangegroeit was, dat zij in tijd van onlusten konden dienen om de balans te houden tegen de Bantammers.

Het was gemakkelijk haar altijd in Comp^{e}. belangen te houden, bijaldien zij van het begin af Comp^{e}. protectie teegen de kneevelarijen der Bantammers mogten genieten. Over alle gemeenschappen van die lieden, in een ofte twee nabij geleegene Compongs saamenwoonende, diende de rijkste ofte die de meeste kinderen of familie hadden (en eens vooral *nooijt ongetrouwde*) tot Mandoors aangestelt te worden, dewelke alle maanden, ofte de ver af woonende alle 2 of 3 maanden, tot Bantam moesten afkoomen en rapport doen van al wat in hun district voorgevallen was, terwijl de naamlijsten dier lieden op die rapporten moesten vermeerdert worden met de nieuwgeborene ofte aangekomene, en vermindert met de gestorvene of vertrokkene, en eens 's jaars ijder een gering hoofdgeld van 12 of 24 St^{s}. opgelegd worden, ten profijte van het algemeene hoofd en twee mindere opzienders, op Bantam zelfs huijsvestende. Bij aldien dat werk met meer oplettendheid als thans behandeld wierd, zouden er zoo veel konkelarijen, als smokkelen, slaaven verleijden, enz. in de boovenlanden geen plaats vinden. Mij is door opgevatte slaaven (gehoor en gezigt voor reeden van weetenschap geevende) meer dan eens

verhaalt, dat er negorijen in de bovenlanden op de Jaccatrasche grenzen zijn, daar de Hoofden des Konings zig een middel van bestaan maaken van de gedroste slaaven, dezelve tot den rijstteelt aan hunne onderhoorigen verhuurende, en dat zij nooijt geene naa Bantam afzenden, als die zij vreezen, door 't weeder drossen, te zullen verliezen. Het minste dat een Mandoor pecceerde, moest hem dan een zeeker getal drossers op te brengen opgelegd worden, dat zij gemakkelijk zouden kunnen volbrengen en het wegloopen der slaaven van Batavia veel teegengaan zoude.

Onder de Comp[s]. onderdaanen of zoogenaamde *Wettangers*, aan de Westkant, is het niet beter geleegen. Zij zijn door de gedwongen dienst op de wagtprauwen van de drie in Straat Sunda leggende kruijsposten, zoo afgeschrikt, dat hun getal, zeedert dat die dwangdienst ingevoerd is, meer als de helft vermindert is.

Indigo. Het is bekent dat die plant zeer wel op het Bantamse voortkweekt. Van de oudste tijden is het een tak van negotie tot Anjer geweest, dog nu is hij bijnaa vervallen, er word aldaar nog maar een geringe quantiteit tot eijge consumptie voor het Bantamse geprepareert. Ik laat aan het wijzer oordeel der Hooge regeering over, of zij het in Comp[s]. intrest oordeelt, die culture aantemoedigen, alleenlijk noteerende, dat in zoo een geval de Bantammers door hooge prijsen in den beginne eerst in de gewoonte zouden moeten gebragt worden, om die verw op de vereijschte wijze te prepareeren. Want thans wordt zij aldaar meest nat in potten verkogt; het weinige dat zij droogen is zoo slegt bereid en met kalk vermengd, dat het voor den handel in Europa niet dienen kan.